

Kunnskapsplattform for forebyggende og helsefremmende arbeid i skolen - med særlig fokus på rusmidler og tobakk

Øystein Gravrok, Vegard A. Schancke,
Marit Andreassen, Pål Domben

■ Innledning

Bakgrunn

Forebyggende tiltak retter seg ofte mot et delproblem, for eksempel rusmisbruk, vinningsforbrytelser eller voldsforbrytelser. Dermed overser man at sosiale fenomener henger sammen og vanskelig kan ses atskilt fra hverandre (Øia 2000). Forskning viser da også at det er sammenheng mellom ulike problemområder, og at forebygging rettet mot én type problem også vil kunne virke inn på andre problemer (Olweus og Limber 1999, Nordahl m.fl. 2005).

Bondevik 2-regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2006–2008 understreket at forebygging av rusmiddelproblemer i større grad må ses i sammenheng med generell forebygging. Metodene som benyttes for å forebygge og intervensere tidlig mot atferdsproblemer i skolen, mobbing, røyking eller kriminalitet, forebygger også rusproblemer (Arbeids- og sosialdepartementet 2005). Kunnskapsoppsummeringen refererer derfor også til forskningslitteratur knyttet til atferdsproblemer blant barn og unge, til røyking blant ungdom og til skolens sosiale og fysiske miljø.³

Avgrensninger

Kunnskapsoppsummeringen har følgende avgrensning:

- **Tema:** Generelt fokus på forebygging
- **Arena:** Skolen. Andre arenaer berøres i rapporten i sammenheng med skole
- **Målgrupper for de tiltak som belyses:** Lærere, skoleledelse og elever, samt foreldre/foresatte
- **Breddefokus;** Lokal skolestrategi, bestående av
 - godt læringsmiljø
 - helhetlig plan for forebyggende tiltak i skolen, som vil være hovedfokus i rapporten
 - skolens samarbeid med foreldre/foresatte og lokalmiljøet
- **Tiltaksfokus:** Kunnskaps- og forskningsbaserte⁴ skole- og klassesentrerte tiltak (universelle tiltak) i hovedsak, og til en viss grad elevsentrerte tiltak⁵

■ Skolen som arena for forebyggende arbeid

Nasjonale retningslinjer fastslår at skolen skal fremme god helse og bidra til en positiv personlig og sosial utvikling hos elevene, og gjennom dette forebygge forhold som rusproblematikk, psykiske problemer, kriminalitet og lignende. I opplæringslovens § 9a heter det at alle elever i grunnskole og videregående opplæring har rett til et godt fysisk og psykososialt miljø som fremmer helse, trivsel og læring. Dette underbygges i det nye Læreplanverket for Kunnskapsløftet der det i flere av fagplanene uttrykkes at elevene skal utvikle en helsefremmende livsstil og lære å ta vare på

egen psykisk og fysisk helse. Det påpekes også at dette sosial- og helseforebyggende arbeidet skal foregå i et nært samarbeid med hjemmet.

I nasjonal og internasjonal forskningslitteratur fremheves det at skolen bør ha en sentral, aktiv og integrerende rolle i det forebyggende arbeidet (Bremberg 2002, NOU 2003: 04, Schancke 2005). Begrunnelser for dette er blant annet at skoleinstitusjonen etablerer rammer om barn og unges liv i svært mange år, de fleste dager i uka og de fleste uker i året. Gjennom 90-tallets skole-reformer⁶ har skolen fått økt betydning for integrasjon av barn og unge, og den har blitt en institusjon der en både treffer "alle" barn mellom 6 og 19 år og deres foresatte (Henriksen 1999).

Hva er forebygging? – Begrepsavklaringer og kunnskapsfokus

"Forebygging" er et begrep som omfatter mye. Innholdet i begrepet varierer, og det finnes ulike former for forebygging og ulike måter å forstå og definere forebyggingsbegrepet. Ett skille går mellom helsefremmende og sykdomsforebyggende tiltak. **Helsefremmende** tiltak er tiltak som tar sikte på å fremme overskudd, trivsel og livskvalitet. De **sykdomsforebyggende** tiltakene forsøker å hindre utvikling av sykdommer, redusere risikoen for skade og redusere dødelighet. De fleste tiltak som tar sikte på å fremme positive sider ved helsen, vil gjerne også samtidig virke sykdomsforebyggende og omvendt (Schancke 2005).

Forebyggende tiltak kan også kategoriseres etter hvem de retter seg mot, og hvilken antatt risiko disse har for å utvikle atferdsproblemer (NOU

2003:4, Nordahl m.fl. 2005). Ett begrepssett for å beskrive dette er primær-, sekundær- og tertiærforebygging (Schancke 2005), et annet begrepssett som beskriver det samme, er universelle, selektive og indikative tiltak.

Primærforebyggende eller universelle tiltak brukes om innsats som rettes mot "alle", og som forsøker å *forhindre* at et problem, en skade eller en sykdom oppstår. Sekundærforebyggende eller selektive tiltak forsøker å begrense varighet og omfang av et problem, en skade eller en sykdom som er oppstått. Tertiærforebyggende eller indikative tiltak brukes om innsats som forsøker å hindre eller begrense følgetilstander av et problem, en skade eller en sykdom som er oppstått (ibid).

Skolebaserte tiltaksmodeller kan dermed sorteres i tre kategorier (som vil bli ytterligere utdypet senere).

- **Skoleomfattende/klasesentrerte tiltak** er tiltak for hele barne- og ungdomsgrupper med liten risiko for utvikling av alvorlige atferdsproblemer, også betegnet som *universelle* eller primærforebyggende tiltak.
- **Elevsentrerte tiltak** er tiltak for spesifikke/utsatte grupper barn og unge i en populasjon/elevgruppe med moderat risiko for utvikling av alvorlige atferdsproblemer, også betegnet som *selektive tiltak* eller sekundærforebyggende tiltak dersom fokus er en bestemt fase i en problemutvikling.

- **Multisystemiske tiltak** er individuelt tilpassede, intensive tiltak rettet mot barn og unge med høy risiko for - eller som alt har - alvorlige atferdsproblemer, også betegnet som *indikative tiltak*, eller tertiærforebygging om en legger til grunn en fasetilnærming i forståelsen av problemutviklingen.

Forebygging kan derfor betraktes både som en inngripen i negative utviklingstendenser, og som en kontinuerlig beredskap mot en negativ utvikling/støtte til positiv utvikling. Forebyggende strategier bør bygge på kunnskap både om risikofaktorer og beskyttende faktorer. Å betrakte forebygging som en kontinuerlig prosess bidrar også til å svekke troen på forebygging som enkelttiltak som settes inn i forsøk på å behandle problemet først når kriser oppstår (Helland 1998).

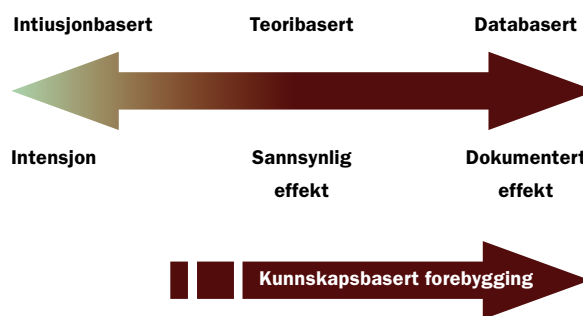
Det er grunn til optimisme innenfor visse typer skoletiltak med henblikk på gode resultater og målbare effekter. Fortsatt er imidlertid en rekke tiltak som igangsettes, ikke gode nok. Én grunn kan være at forebyggende arbeid har vært styrt mer av ideologi og politikk enn av faglighet (Nordahl m.fl. 2005). For å analysere den faglige kvaliteten på ulike tilnærminger kan vi skille mellom tre hovedtyper av tiltak:

- Intuisjons-/intensjonsbaserte tiltak
- Teoribaserte tiltak
- Empiribaserte tiltak

Med intuisjons-/intensjonsbaserte tiltak menes tiltak der det foreligger et ønske fra iverksetterne eller en tro på/intensjon om at tiltaket virker forebyggende/helsefremmende. Det *antas* med andre ord at tiltaket har virkning/effekt. Fra et faglig ståsted kan slike tiltak ikke anbefales. Likevel finner en ved systematiske gjennomganger av tiltak at majoriteten av dem nettopp er intuisjonsbaserte, og at *kunnskapsbaserte* tiltak bare i begrenset grad gjennomføres (KUF/BFD 2000, Nordahl 2005).

Kunnskapsbasert forebygging tar utgangspunkt i relevant teori og/eller tiltaksforskning/empiri når tiltak skal iverksettes. Ut i fra dette forventes en *sannsynlig* effekt. Dette kan også innebære empiri der f.eks. kartleggingsundersøkelser danner grunnlaget for tiltaksutvikling. Fra et faglig ståsted vil kunnskapsbasert forebygging være tilrådelig.

Ovennevnte resonnerment kan skisseres som følger:

Figur 1: Fra intuisjonsbasert til kunnskapsbasert forebygging (Schancke 2005:29).

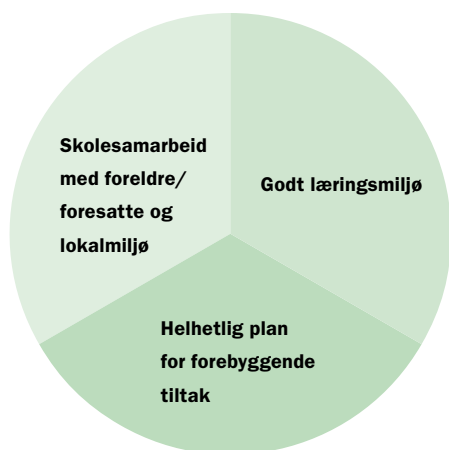
Inndelingen i figuren over peker på at teoretisk refleksjon knyttet til utforming av rusforebyggende og helsefremmende tiltak er svært viktig (Andreassen m.fl. 2001). Mangel på slik refleksjon bidrar til at mange prosjekter og tiltak bygger på en for enkel eller direkte feilaktig analyse (Henriksen 1999).

I diskusjonen omkring kunnskapsbasert forebygging har det vært fokusert på hvor store krav som bør stilles til evidensbaserte tilnærminger (NOU 2003:04). Med evidens (eng; *bevis*) menes at effekter av et tiltak kun kan måles gjennom randomiserte⁷ studier, det vil si studier hvor man søker å måle effekten av tiltak man iverksetter ved å sammenligne grupper som utsettes for en intervensjon med grupper som ikke utsettes for intervensjonen (kontrollgrupper). Det er gjennomført få slike studier i Norge⁸.

Det er ikke grunnlag for å hevde at kun tiltak som gjennom randomiserte studier har vist seg å ha målbare effekter, faktisk gir effekt. Tiltak som er utformet med utgangspunkt i faglig kunnskap (teoretisk og empirisk) eksempelvis om risiko- og beskyttende faktorer for å utvikle ulike problemer, vil kunne virke inn på problemområdet man ønsker å forebygge. Begrepet “kunnskapsbasert” forebygging omfatter derfor både tiltak med sannsynliggjort og med dokumentert effekt (jf. fig. 1).

■ Lokal skolestrategi – mot et ideal i forebyggende arbeid

Med bakgrunn i forskning kan en identifisere tre sentrale “byggesteiner” i skolens forebyggende arbeid (Bremberg 2002, Nordahl m.fl. 2005, Schancke 2005). Skjematisk kan disse fremstilles slik:

Figur 2: Elementer i en lokal skolestrategi

Basert på tenkningen som presenteres i figur 2, vil det være et ideal at skoler har en strategi i forhold til hva et godt læringsmiljø innebærer, plan for hvilke forebyggingstiltak som er ment å nå ulike elevgrupper (både tiltak som retter seg mot alle, og tiltak som retter seg mot utsatte elevgrupper), og hvordan samarbeidet mellom skole, foreldre/foresatte og nærmiljø skal fungere. En slik helhetlig tilnærming innebærer at en retter

seg mot flere arenaer, at innsatsene bør ha lang varighet, og det bør etableres flere strategier samtidig. Rapporten vil videre utdype betydningen av

- skolens samarbeid med foreldre/foresatte og lokalmiljøet
- et godt læringsmiljø
- en helhetlig plan for forebyggende tiltak

Siste delen av denne kunnskapsplattformen omhandler hvordan en slik helhetlig strategi kan iverksettes.

■ Skolens samarbeid med foreldre/foresatte og lokalmiljøet

Samarbeid med foreldre/foresatte

Samarbeid med foreldre/foresatte er av stor betydning i det forebyggende arbeidet og bør inkluderes på ulike alderstrinn og på flere arenaer innenfor rammen av en lokal skolestrategi. Et sentralt spørsmål er hvordan foresatte kan bli gode bidragsyttere. De er generelt opptatt av egne barns utvikling og valg. I oppdragelsen er imidlertid foresatte utsatt for et betydelig press på de regler de setter - særlig gjelder dette for ungdomstiden. Studier viser at foreldre ofte føler seg isolerte og usikre i oppdragelsen av egne barn (Henriksen 1999).

Samarbeid med foresatte i forhold til rus bør ikke motiveres ut fra dramatiske beskrivelser av ungdomsmiljøet og heller ikke som en utfordring for de få. Håndtering av rustemaet i oppdragelsen av barn er en “alminnelig utfordring for alminnelige foreldre med alminnelige barn” (ibid). Hensikten med foresattes deltakelse er å skape arenaer for fellesskap mellom foresatte og gjennom dette redusere isolasjonen, samt å øke foresattes bevissthet og kompetanse som ungdomsopdragere. Det vil være hensiktsmessig at skolen bidrar til å etablere en arena for dialog mellom foresatte om felles grenser overfor barna. Dette bør også inkludere en arena for dialog mellom foresatte og de unge (Henriksen 1999).

Lokalmiljøsamarbeid

En helhetlig forebyggende innsats bør i tillegg til å omfatte samarbeid mellom skole og hjem også forankres i lokalmiljøet, herunder å forsøke å samordne lokale krefter. Det kan være kulturelle og sosiale forskjeller mellom lokalmiljøer som geografisk ligger nært hverandre - fra lokalsamfunn til lokalsamfunn og fra skole til skole (Iversen m.fl. 1995). Forebyggende tiltak må derfor være innrettet slik at de er følsomme for lokal kultur og (når det gjelder rusforebygging) rusens kulturelle betydning i målgruppen (Pedersen 1998, Klyve 2002).

Etnisitet og kjønn er faktorer som det bør tas hensyn til i forebyggende innsatser. Ulike etniske grupper kan ha andre normer, forståelser og handlingsmønstre i forhold til rusmidler enn den norske majoritetskulturen, og dette bør man ta hensyn til i utformingen av konkrete tiltak (Mounteney 2003). Jenter og gutter sosialiseres ulikt, også i forhold til rusmidler, slik at kjønnsdimensjonen bør integreres i utformingen av tiltaket (Bjerrum Nielsen m.fl. 1990, Klyve 2002).

Det er behov for arenaer i lokalmiljøet som gir mulighet for fysisk utfoldelse og for sosialt samvær. Både skolemyndigheter og skolens personale vil være interessert i slike arenaer til undervisningsformål og til den frie leken i skoletiden, mens lokale idrettsorganisasjoner, velforeninger og grenselag har interesse i å etablere slike arenaer for aktivitet i fritiden. Gjennom å definere felles interesser vil disse aktørene kunne bidra til behovsdefinering, planlegging, finansiering og dugnad i forbindelse med opparbeidelse og vedlikehold av nærmiljøanlegg og små idrettsanlegg.

Samarbeid med frivillig sektor

Et bredt forebyggingsarbeid vil også inkludere ulike kommunale etater og frivillig sektor. Samhandling mellom kommune og frivillighet er i stor grad koblet til enkeltpersoners initiativ og engasjement (KS 2005). For all offentlig stimulering er det viktig å huske at det er *engasjement* for en sak som er drivkraften bak ubetalt innsats. Denne entusiasmen lar seg ikke uten videre styre inn på spor som myndighetene synes er viktige (Lorentzen 2003b). Dette representerer naturligvis en utfordring når offentlige og frivillige aktører skal samarbeide.

Til tross for kompetanseheving og veiledning foretas det erfaringsmessig valg og prioriteringer i praksisfeltet som går på tvers av kunnskapsstatus på feltet. Dette viser seg å være en utfordring i offentlig sektor som skoler og kommuner hvor hele staben både besitter relevant fagkunnskap, så som pedagogikk, sosial- eller helsefag, og i tillegg har et administrativt apparat til å følge opp gjennomføring av tiltakene. Det er derfor åpenbart en stor utfordring å iverksette kunnskapsbaserte tiltak i frivillige organisasjoner som har dårligere rammebetingelser og dårligere faglige og administrative forutsetninger enn kommunene (Domben og Andreassen 2006a).

Dermed blir det viktig at den enkelte skole eller kommune har klart for seg hva den ønsker å oppnå med et samarbeid med frivillige, før den inviterer til samarbeid (Andreassen og Domben 2005).

Begrepet "frivillig organisasjon" omfatter mange ulike aktiviteter, målsettinger og målgrupper (von Greiff 2004). Ulike frivillige organisasjoner har ulike roller, og dermed også ulik kompetanse. Når formålet er økt samarbeid med frivillige, blir det derfor nødvendig å presisere *hvilke* typer frivillige organisasjoner det er aktuelt å samarbeide med for å oppnå hva (Andreassen og Domben 2005). Inkludert i dette ligger en vurdering av om den aktuelle organisasjonen besitter den nødvendige

fagkompetansen, dersom målsettingen man ønsker å oppnå, forutsetter slik kompetanse (Domben og Andreassen 2006b).

Organisasjonsdeltakelse og det fellesskapet slik deltakelse innebærer, blir gjerne oppfattet som et ubetinget gode. Et godt fellesskap for barn og unge er imidlertid ingen garanti for et rusfritt fellesskap, ettersom bruk av rusmidler hovedsaklig skjer i sosiale sammenhenger. I et *rusforebyggende* perspektiv er det derfor ikke tilstrekkelig å tilby trivelige aktiviteter. Likevel kan frivillige organisasjoner spille en viktig rolle i lokalsamfunnet og for den enkelte fordi de bidrar til trivsel, sosial tilhørighet og sosial integrasjon. Frivillige organisasjoner kan dermed spille en viktig rolle i det helsefremmende arbeidet (ibid).

Svært mange skoler gjennomfører rusforebyggende tiltak og tiltak mot mobbing og/eller læring av positiv sosial atferd. I lokalsamfunn og på skoler der mange barn og ungdommer deltar i frivillige organisasjoner, samme ungdomsklubb eller lignende, kan skolens forebyggende innsats forsterkes gjennom samordning og samarbeid med slike organisasjoner. Det kan for eksempel gjøres ved at ledere i ungdoms- og idrettsorganisasjoner gis samme skolering og opplæring som lærere, eller at man gjennomfører foreldresamarbeid ved skolene og i organisasjonene ut fra samme målsetninger og med lik arbeidsmåte. En nødvendig forutsetning for å involvere frivillige organisasjoner er at det forebyggende arbeidet støtter opp under organisasjonens primære målsetninger og hovedaktivitet, eksempelvis idrett eller kultur. Det vil det som regel gjøre ved både antimobbe-tiltak, rusforebyggende arbeid og prososiale samspillregler i organisasjonen.

Forankring i kommunale planer

Forebygging forutsetter planlegging, helhetsperspektiv og tid. Skippertaksmentalitet og panikkreaksjoner når alarmklokkene ringer, gir sjelden gode resultater (Helland og Øya 2000). For å sikre gjennomføring av forebyggende innsatser bør

tiltak nedfelles i kommunale planverk (Gravrok 2000, Schancke 2005). Kommuneplanen kan her være lokalpolitikernes viktigste strategiske verktøy i det forebyggende arbeidet, da denne gir muligheter til å ta opp i seg samspillet mellom offentlige myndigheter, frivillige krefter og barn og unge selv. Det forebyggende arbeidet i skolen bør derfor være koblet til kommuneplanens strategiske del og rusmiddelpolitisk handlingsplan (ibid). Disse planverkene har blant annet som mål å samordne ulike satsinger i kommunen. For å sikre en langsiktig innsats innenfor en sektor eller innenfor én virksomhet, for eksempel en enkelt skole, bør også forebyggende innsats nedfelles i planverket på sektor- eller virksomhetsnivå. Gjennom planprosessen gjør man nødvendig kartlegging av utfordringer og velger strategier og tiltak som er faglig forankret og begrunnet. Det sikrer mot at man plutselig må forholde seg til utfordringer eller tilbud om tiltak som ikke er gjennomtenkt. Kommunen har også et ansvar for å drive en helhetlig politikk på området (Arbeids- og sosialdepartementet 2005).

■ Læringsmiljøets betydning

Beskyttende faktorer

Forskning viser at å utvikle og opprettholde gode læringsmiljøer beskytter effektivt mot problemutvikling hos barn og unge (Bremberg 2002, Nordahl m.fl. 2005). Slike skoler kjennetegnes av

- trygge og positive klassemiljøer,
- utviklings- og kompetansefremmende tiltak for elever og ansatte
- velordnet sosialt og fysisk miljø

Det dreier seg om skoler som investerer mye i sosialt og faglig utbytte både for elever og personalet. Slike skoler preges av en sterk faglig ledelse, klare regler og konsistent regelhåndhevelse, håndtering av problematferd, elevorientert og differensiert undervisning, elevdeltakelse i beslutningstaking, positive klassemiljøer, relasjons-

fremmede klasseledelse og stor voksentetthet (Sørli 2000). Et godt fungerende læringsmiljø har et betydelig potensial for å påvirke en rekke *beskyttende faktorer*. Slike faktorer er bl.a. (Nordahl m.fl. 2003):

Individnivå:

- læring av sosial kompetanse
- evne til å motstå gruppepress
- god selvtillit
- positiv selvfølelse
- evne til å mestre problemer
- evne til å vurdere og til å ta beslutninger
- kunnskaper om risiko og skadevirkninger

Gruppenivå:

- etablering av gode relasjoner mellom elev og lærer
- samarbeid mellom hjem og skole
- tilrettelegging for fysisk aktivitet
- utvikling av positive jevnalderrelasjoner
- klasse-/gruppeledelse
- prinsipper for differensiering av undervisningen
- elevmedvirkning/PBL-konsepter

Å påvirke disse nevnte forholdene⁹ i skolen er en *proaktiv strategi* (Bremberg 2002, Nordahl 2004). I hovedsak dreier dette seg om allmennpedagogiske tilnærminger som kan bidra til inkludering og tilpasset opplæring. Andre beskyttende faktorer er godt forberedte lærere som gir tydelige instruksjoner og også tilbakemelding på elevenes prestasjoner, lærere som ser den enkelte elev, samt aktivt lederskap fra rektors side.

Proaktive strategier iverksettes i forkant, mens *reaktive* strategier innebærer tiltak som iverksettes som en reaksjon på en uønsket hendelse. Reaktive strategier har tradisjonelt ofte vært tiltak som har bidratt til marginalisering og segresjon (Nordahl 2004).

Risikofaktorer

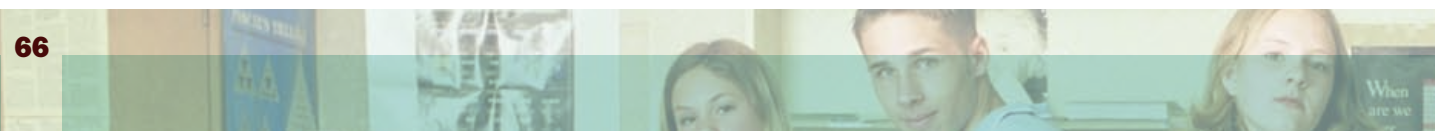
Tilsvarende er det et sett med *risikofaktorer* knyttet til skolen (Bremberg 2002). Et skolemiljø preget av mange elever med lav skolemotivasjon, lave gjennomsnittsprestasjoner og "antiskole"-holdninger framstår som sentrale risikofaktorer. Andre risikofaktorer er (Nordahl m.fl. 2003):

- manglende plan for det forebyggende arbeidet
- uklare regler
- ikke-støttende klassemiljø
- dårlige relasjoner mellom lærer og elev
- lite elevengasjement i undervisningen
- svak lærerkompetanse

Liten grad av elevinnflytelse, liten støtte til lærerne og få krav til elevene ser ut til å ha en sammenheng med høyere konsum av tobakk og alkohol (Bremberg 2002). Studier viser at i skoler med lav problemforekomst er forekomsten av beskyttelsesfaktorer dobbelt så høy som i skoler med høy problemforekomst. Beskyttende faktorer er videre at skolelederen blir oppfattet som en pedagogisk *leder*, at lærerne tydeliggjør sine forventninger overfor elevene, og at elevene opplever at de har mulighet til å påvirke sin egen situasjon. Forskning viser også at stor grad av fritidsvirksomhet blant elevene er vanligere på skoler med lav problemforekomst (ibid).

Skolens fysiske miljø

Forskning på læringsmiljøets betydning har i stor grad rettet seg mot individfaktorer og i mindre grad tatt hensyn til det sosiale og fysiske miljøet (Samdal m.fl. 2001). Noe forskning er gjort på dette området, og de fleste arbeidene omhandler tema som mobbing, hærverk og voldsproblematikk.

En nedslitt skole og skolegård vil kunne invitere til hærverk og mobbing (Kværnes 1997). Olweus-gruppen påpeker blant annet at kjedsomhet i skolegården kan øke forekomsten av mobbing (Olweus og Limber 1999). Attraktive utemiljø (skolegårder) vil kunne bidra både til å redusere mobbing og hærverk (Helland og Øya 2000). Det er indikasjon på at skoler med mangelfullt og dårlig utformet utemiljø har en høyere forekomst av aggressivitet blant elevene sammenliknet med skoler som har hensiktsmessige uteområder (Ulleberg 1995, Hauan 2001). Det finnes også eksempler på at det sosiale klimaet på skolene ble bedre etter at skolens uterom ble utvidet til også å omfatte et nærliggende naturområde (Titmann 1994). Gjennom prosjektet HEFRES (Helsefremmende skoler) på slutten av 1990-tallet identifiserte flere norske skoler at trygghet på egen skole i form av fravær av mobbing og hærverk samt den estetiske utformingen av inne- og utearealer, er viktige miljømessige satsingsfelt for trivsel (Vold og Samdal 1999). Forskning kan videre sannsynliggjøre sammenhenger mellom det fysiske miljøet, lærelyst, trygghet og sosial utfoldelse (Samdal m.fl. 2001). Den fysiske standarden på skoler og skolegårder vil slik sett være en delkomponent i skolens helhetlig forebyggende arbeid (Gravrok 2002).

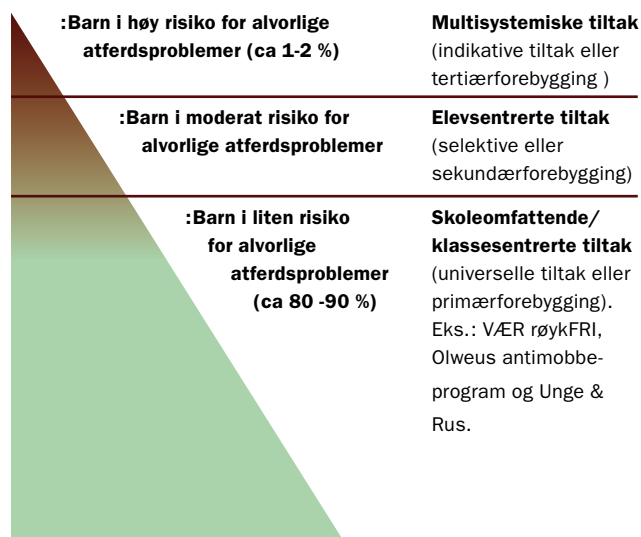
Flere studier viser en positiv sammenheng mellom fysisk aktivitet og psykisk velvære. Fysisk aktivitet stimulerer barn og unges selvaktelse eller selvverdsetting (Lorentzen 2003a, Sund og Krogstad 2005). Fra USA har man eksempler på at fysisk tilrettelegging og forbedring av lekeplassene kombinert med sosiale tiltak har positive effekter i forhold til forebygging av vold (Helland og Øya 2000).

■ Helhetlig plan for skolens forebyggende tiltak

Med helhetlig plan for forebyggende tiltak menes det at skolen har en plan for iverksetting av ulike kunnskapsbaserte forebyggingstiltak som retter seg mot følgende målgrupper:

- Alle elevene på skolen
- Elever med moderat risiko for utvikling av atferdsproblemer
- Elever med høy risiko for atferdsproblemer

Det anslås at ca 80–90 % av elevene i grunnskolen har liten risiko for å utvikle atferdsproblemer, ca. 5-10 % anslås å ha moderat risiko for å utvikle atferdsproblemer. Ca. 1–2 % av norske skoleelever har høy risiko for å utvikle alvorlige atferdsproblemer. I store bykommuner er den totale risikogruppen noe større (Nordahl m.fl. 2005). Dette kan illustreres slik:

Figur 3: Kontinuum av differensierte og effektive tiltak¹⁰ (Arnesen m.fl. i Nordahl m.fl 2005: 138).

Målgruppen i skoleomfattende/universelle tilnærminger (f. eks. tiltakene VÆRrøykFRI, Olweus' antimobbeprogram og Unge & Rus) er *alle* elevene. Slike tilnærminger har også vist seg å ha positive effekter for elever med atferdsproblemer (Wilhelmsen 1996, Nordahl m.fl. 2005).

Skole- og klassesomfattende tiltaksmodeller bør inngå i skolens helhetlige plan *sammen med* elevsentrerte tiltak og/eller multisystemiske tiltak rettet mot enkeltelever som viser alvorlige atferdsproblemer, eller har høy risiko for å utvikle slike problemer. I den følgende delen av rapporten utdypes de ulike tiltaksmodellene.

Elementer i en helhetlig plan

De fleste skolebaserte forebyggingstiltak i forhold til rus er etterspørselsreducerende tiltak. I dette ligger at de har til hensikt å *begrense* elevens etterspørsel (søken) etter for eksempel tobakk eller alkohol. Tilbudsreducerende tiltak er i mindre grad i bruk i selve skolen, men de kan være til stede gjennom ulike begrensninger av tilgjengeligheten og/eller betingelsene for bruk (av tobakk, alkohol) på steder der elevene ferdes. Dette gjelder både skolen, skolegården og arenaer utenfor skolen.

De skolebaserte tiltaksmodellene: skoleomfattende og klassesentrerte tiltak (universelle tiltak), elevsentrerte tiltak (selektive tiltak) og multisentrerte tiltak kan kort beskrives som følger:

Skoleomfattende og klassesentrerte tiltak (universelle/primærforebyggende tiltak)

Skoleomfattende og klassesentrerte tiltak basert på en sosialkognitiv tilnærming (sosiale påvirkningsmodeller) har vist seg lovende, både når det gjelder å forebygge og redusere atferdsproblemer (Sørli 2000). Det er dokumentert at slike tilnærminger har mulighet for å påvirke faktorer som har vist seg å ha stor betydning som prediktorer (forutsigende faktor) for atferd blant barn og unge. I forhold til rusbruk er de viktigste prediktorene:

- verdier
- sosiale normer
- personlige forpliktelser
- mestrings- og resultatforventninger¹¹ (Schancke 2005).

Støtte og oppmuntring fra familie, venner, kolleger og betydningsfulle personer i ens eget miljø øker sannsynligheten for atferdsendringer. Det er avgjørende å legge opp til tiltak som gir positive erfaringer (Lorentzen 2003a). Lærere, skoleledelse og elever utgjør den sentrale målgruppen i de skole- og klassesentrerte tiltakene fordi de har sentrale roller og på ulike måter påvirker (med)elevens utvikling og atferd.

De *skole- og klassesentrerte tiltakene* har gjerne som mål å forebygge bredt med fokus på for eksempel bruk av tobakk, alkohol, illegale rusmidler, samt å påvirke livsstilsfaktorer som kosthold og fysisk aktivitet. Disse tiltakene har både et problemforebyggende og kompetanseutviklende siktemål, og det er først og fremst skolen som sosial organisasjon og klassen som sosial samhandlingsarena det fokuseres på. Det arbeides først og fremst for å hindre at problemer oppstår (proaktive strategier), fremfor å reagere når problemene har oppstått (reaktive strategier) (Nordahl m.fl. 2005).

Denne tiltakskategorien kan videre deles i to: Skolesentrerte tiltak og klassesentrerte tiltak. Skolesentrerte tiltak omfatter hele skolen, samt alle elever og lærere og omtales derfor gjerne som skoleomfattende tiltak. I klassesentrerte tiltak avgrenses intervensjonene til undervisningen og det sosiale samspillet i klasserommet (Nordahl m.fl. 2005). Det finnes ulike varianter av skole- og klassesentrerte tiltak. Et avgrenset skoleomfattende tiltak kan være at en skole etablerer *noen få* felles positivt formulerte regler. Blir disse godt kjent blant elevene og håndhevet likt av lærerne, har dette vist seg å være positivt¹² (ibid). Andre mer omfattende skole- og klassesentrerte tiltak/universelle tiltak er for eksempel VÆRrøykFRI, Unge

& Rus og Olweus' antimobbeprogram (Schancke 2005). De fleste tiltakene i denne kategorien har både et problemforebyggende og kompetanseutviklende siktemål, og det er først og fremst skolen som sosial organisasjon og klassen som sosial samhandlingsarena som det fokuseres på (Nordahl m.fl. 2005).

Ovennevnte tiltak *alene* vil ikke være tilstrekkelig for de elevene som har omfattende og alvorlige atferdsproblemer. Mange elever begynner på skolen uten nødvendige kunnskaper og ferdigheter for å mestre skolegangens sosiale utfordringer. Eksempler på slike ferdigheter kan være å forstå medelevers signaler, etablere og holde på vennskap og løse konflikter. Elevene har behov for å lære seg å samarbeide og lære seg hvordan de kan mestre stress og sinne (Ogden i Elliot og Gresham 2002). Et barn eller en ungdom som ikke mestrer dette på en hensiktsmessig måte, kan ha eller har stor risiko for å utvikle det vi betegner som *atferdsproblemer* (Sørli 2000).

Elevsentrerte tiltak

De elevsentrerte tiltakene innebærer at en arbeider direkte med en (eventuelt flere) elever for å påvirke deres atferd og mestring. Tiltak i denne kategorien bygger ofte på antakelsen om at problematferd er et lært fenomen. To innsatsområder har utpekt seg som virksomme: Positiv forsterkning av ønsket atferd og sosial ferdighetstrening. Atferdskorreksjon innebærer blant annet at lærerne systematisk gir positiv respons på ønsket og hensiktsmessig skoleatferd. Det amerikanske programmet "Good Behavior Game" er et eksempel på et slikt tiltak med dokumentert effekt (Nordahl m.fl. 2005).

Sosial ferdighetstrening handler om å styrke elevenes sosiale kompetanse basert på at dette også påvirker problematferd og skolefaglig kompetanse positivt. I Norge har vi få eksempler på planmessige program for å utvikle sosiale ferdigheter i skolen (Ogden 1997). Flere skoler har startet arbeidet med det som har vært betegnet som "sosiale

læreplaner", der undervisning i sosiale ferdigheter inngår som en sentral del. Det hevdes at man har kommet lengst på barnetrinnet, noe som kan skyldes at det er få tilfredsstillende norske opplegg for eldre elever (Elliot og Gresham 2002). Det ser ut til at det å lære barn og unge sosiale ferdigheter, langt på vei innebærer å anvende mange av de samme grunnleggende metodene som lærere bruker for å undervise i vanlige skolefag. Gode lærere er dessuten selv modeller for ønsket atferd. De sørger for positiv forsterkning og bekreftelse og legger til rette for å trene opp nye ferdigheter (ibid). "Undervisning i sosiale ferdigheter", som er en oversettelse og tilrettelegging av undervisningsprogrammet "Social Skills Intervention Guide", legger til grunn at man påvirker atferd gjennom:

- Modell-læring
- Rollespill
- Øvelse
- Bekreftelse

I programmet vektlegges også utvikling av elevenes problemløsningsferdigheter og overføring av slike ferdigheter til sosiale situasjoner. Utgangspunktet er at man kan påvirke elevenes atferd gjennom undervisningsteknikker som personlig opplæring, problemløsning og selvinstruksjon. Andre eksempler på slike programmer er PALS (Positiv Atferd, støttende Læringsmiljø og Samhandling i skolen) og LP-modellen (Læringsmiljø og Pedagogisk analyse). Gjennom evaluering har programmene vist positive resultater i å bedre skoleprestasjoner samt å redusere omfanget av atferdsproblemer (Schancke 2005, Nordahl m.fl. 2005).

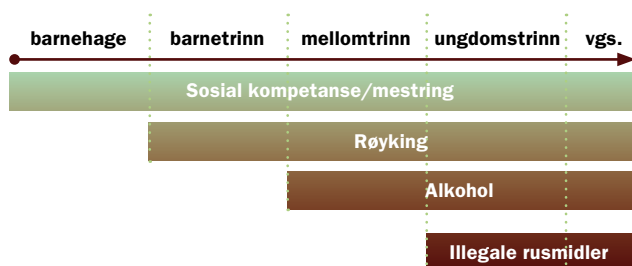
Multisentrerte tiltak

Kombinasjonen av bredspektrede, individuelt tilpassede og miljøovergripende skoletiltak¹³ blir gjerne beskrevet med samlebetegnelsen multisentrerte tiltak (Schancke 2005, Nordahl m.fl. 2005). Det er dokumentert effekter av slike tiltak i forhold til den marginale elevgruppen som har store atferdsproblemer (1-2 %) (ibid). I Norge pågår det en omfattende "oversetting" og imple-

mentering av et sett amerikanske tiltak som rubrikeres innen denne kategorien: MST (Multisystemisk terapi), PMTO (Parent Management Training, Oregon-modellen) og Webster-Stratton (Schancke 2005). Disse tiltakene er basert på sosial-kognitive strategier/sosiale interaksjons- og lærings-teorier (ibid.) Tiltakene tar utgangspunkt i familien som sosialt system, der en myndiggjørende og kompetansecfremmende strategi tar hensyn til foreldres bekymring, mestring og oppdragelsesutfordringer (Nordahl m.fl. 2005). Når det gjelder MST, inkluderer samarbeidet med familien også skolen som sentral arena.

Når bør ulike tiltak iverksettes i skolen?

I en helhetlig plan for forebyggende arbeid i skolen, er det et sentralt poeng at innsatsen har fokus på den type problematikk og utfordringer som er aktuell og relevant for aldersgruppen. Det er viktig å tidlig få til et gjensidig forpliktende og konstruktivt samarbeid med foresatte. Basert på et livsløpsperspektiv bør forebyggende tiltak iverksettes tidlig. Størst potensiell virkning har tiltakene dersom de iverksettes før (eller så tidlig som mulig) det observeres problematferd/antisosialt atferdsmønster (Sørli 2000, Schancke 2005).

Figur 4: Når skal det og hva skal forebygges? (Schancke 2005:77).

Hovedpoenget i figur 4 er at skolen bør ha et kontinuerlig fokus på å utvikle sosial kompetanse og å fremme mestringsopplevelser hos elevene, i tillegg til å fokusere på den type problematikk

og utfordringer som er relevant for de ulike alderstrinn. Tiltakene må ta utgangspunkt i barn og unges kognitive og sosiale forutsetninger.

Fokus på røyking anbefales fra barnetrinnet, og denne innsatsen bør opprettholdes gjennom hele skoleløpet. Der nest bør fokus være på alkohol fra mellomtrinnet og ut hele skoleløpet, med en intensiv innsats før den gjennomsnittlige alderen for alkoholdebut, dvs. i 12-14-årsalderen. Fokus på illegale rusmidler bør komme inn på ungdomstrinnet og opprettholdes gjennom hele resten av skoleløpet (Schancke 2005). I videregående opplæring kan det også være naturlig gradvis å trappe ned samarbeidet med foreldrene og begrense det til situasjoner rundt enkeltelever i risiko (Klyve 2002). En slik tenkning harmonerer med Kunnskapsløftet, bl.a. om progresjon og sammenheng i undervisningen gjennom hele skoleløpet.

Det anbefales altså fokus på proaktive strategier rettet mot alle, hvor tiltak på ulike alderstrinn settes i gang i forkant av eventuelle problemer. I tillegg anbefales elevsentrerte tiltak (selektive) for å fremme sosiale ferdigheter for elever med moderat til høy risiko for å utvikle atferdsproblemer. Det som imidlertid ofte skjer, er at skoler iverksetter *reaktive tiltak* som en følge av negative hendelser. En slik tilnæringsmåte er problematisk både fordi tiltakene settes inn i etterkant av en problemutvikling, og fordi denne type tiltak kan bidra til marginalisering og segregering av elever (Nordahl m.fl. 2005).

Det vil alltid være en viss risiko for å utløse atferd man ønsker å forebygge, ved å introdusere et tema for tidlig, f.eks. alkohol på et alderstrinn der dette ikke er relevant for elevene. Lærerne må derfor alltid vurdere dette i forhold til egen aktuelle klasse. Ovennevnte modell kan fungere som en "tommelfingerregel". Generelt kan man også si at det er mulig å trekke veksler på mange av fagene i forebyggende og helsefremmende opplæring i grunnskolen.

Pedagogiske tilnæringer i forebyggende arbeid

Hensiktsmessig og effektiv læring fremmes av et positivt sosialt miljø med muligheter til gode relasjoner mellom elevene og mellom elever og lærere. Konstruktiv tilbakemelding fra lærere til elevene, positiv forsterking av hensiktsmessig atferd og ros til elevene når de gjør noe bra, er bærebjelker i et godt læringsmiljø og i en helhetlig forebyggingsstrategi. Aktiv deltakelse av elevene i læringsprosessen er dessuten en forutsetning for å gjennomføre hensiktsmessige forebyggende tiltak (Wilhelmsen 2001). Valg av metoder og tiltak for å fremme atferdsendring må være basert på forskning og kunnskap om hvordan atferdsmønstre og vaner dannes, gjendannes og omdannes.

Problembasert læring (PBL) og Deltakende Læring og Handling (eng: Participatory Learning and Action; PLA) er pedagogisk-metodiske innretninger som er lovende og blant annet prøvd ut i skolebaserte og klassesentrerte forebyggings tiltak på ungdomstrinnet. Eksempler på slike programmer der ulike varianter av problembasert læring benyttes, er Unge & Rus, VÆRRøykFRI og Olweus' antimobbeprogram.

Det finnes en rekke andre teoretiske modeller som belyser hvordan atferd læres. Dette er et svært omfattende kunnskapsområde.

Strategier i rusforebyggende arbeid

Innretningen i det rusforebyggende arbeidet i skolen har tradisjonelt vært bygd rundt formidling av faktakunnskap. Både den tradisjonelle ANT-undervisningen slik den er nedfelt i lærebøker, og mange enkelttiltak har hatt fokus på faktakunnskap. Noen endringer har funnet sted ved at skolene gjennomfører tiltak som eksempelvis VÆRRøykFRI, Olweus' antimobbeprogram, Zero og Unge & Rus. Dette er tiltak som er basert på sosial lærings- og interaksjonsteori og har en annen innretning enn de tradisjonelle tilnærmingene. Undersøkelser viser imidlertid at svært mange tiltak verken

er kunnskapsbaserte eller bygger på anbefalte tilnæringer (BFD/KUF 2000, NOU 2003:4). Her følger en kort gjennomgang av sentrale strategier som har vært benyttet, og som fortsatt benyttes i skolen¹⁴:

Informasjonsbaserte strategier

Informasjonsbaserte tilnæringer setter fokus på opplysning og kunnskap om skadevirkninger ved rusmiddelbruk – tobakk, alkohol og illegale rusmidler. Strategien legger en til grunn at "den som vet det rette, gjør det rette" (Henriksen 1999). Denne tradisjonen har vært benyttet mye i skolen med alle elevene som målgruppe. Informasjonsbaserte tilnæringer er kritisert for kun å fokusere på budskapsinnholdet og ikke på hvem som formidler, og i hvilken kontekst budskapet formidles (Henriksen 1999, Schancke 2005).

Forskning viser at tiltak basert på denne strategien i liten grad kan dokumentere forebyggende og/eller helsefremmende effekter (NOU 2003:4). Informasjon om potensielle skadevirkninger kan imidlertid ha sin plass i forebyggende og helsefremmende arbeid i kombinasjon med andre virkemidler (Pape, Storvoll og Rossow 2006). Forskning viser at unges oppfatninger knyttet til eksempelvis røyking kan endres gjennom holdnings- og informasjonskampanjer, men da som en del av en mer omfattende strategi som inkluderer andre arenaer i tillegg til skolen (Rise og Lund 2002).

Alternative strategier

Alternative strategier har som mål å redusere rusmiddel(mis)bruk ved å fokusere på alternative positive aktiviteter. Antakelsen som ligger til grunn for denne strategien, er at positive aktiviteter i seg selv holder barn og ungdom borte fra rusmiddeleksponering og fører til mindre problematferd (Henriksen 1999, Schancke 2005).

Forskning viser at alternative tilnæringer alene ikke kan dokumentere forebyggende og/eller helsefremmende effekter. Alternative tiltak kan

imidlertid inngå som ett av flere elementer i en samlet forebyggende og helsefremmende strategi (Wilhelmsen 1996). Slike aktivitetstilbud vil da mer være knyttet til generelle oppvekstvilkår i et lokalsamfunn.

Affektive strategier

Affektive tilnæringer tar utgangspunkt i elevenes følelsesengasjement, holdninger, modenhet og deres sosiale kompetanse. Tiltakene består ofte i trening i mellommenneskelige ferdigheter kombinert med informasjon om risiko (Norges forskningsråd 2001). Affektive strategier kan grovt sorteres i to underkategorier:

- 1 Trening i sosiale ferdigheter/problemløsning
- 2 Tiltak for å skape et følelsesengasjement

I forhold til den førstnevnte kategorien ønsker man å fremme sosiale ferdigheter og mestringsstrategier. Målgruppen øves i å ta "rette valg" samt generell trening i aktivt verdivalg. Tanken er at "tørrtrening" av dette slaget skal føre til hensiktsmessige handlinger når reelle valgsituasjoner oppstår. Effekten av tiltaket tenker en seg da først manifestert som økt bevissthet om og refleksjon over egen atferd med påfølgende mindre problematferd. Et av de mest anerkjente tiltakene innen denne tradisjonen er Botvins "Life Skills Training" (Botvin m.fl.1995). Det er dokumentert forebyggende effekt av dette og et lite knippe andre tiltak innen denne kategorien.

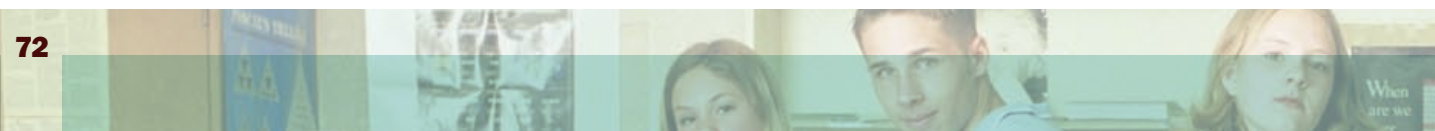
Når det gjelder tiltak for å skape følelsesengasjement, og gjennom dette en ønsket atferdsendring, kan eksempler være bruk av "triggerfilmer", teater, situasjonsspill, beretninger fra eks-misbrukere og litterære tilnæringer. Det foreligger liten eller ingen forskningsmessig dokumentasjon for at slike tiltak alene virker forebyggende/helsefremmend (Schancke 2005). Det foreligger imidlertid en del positive resultater med bruk av situasjonsspill/teater knyttet til det å skape engasjement og motivasjon. Dette kan selvsagt være bra i seg selv. Sannsynligheten er imidlertid liten for at en oppnår forebyggende effekter (ibid).

Sosial-kognitive strategier

(sosiale påvirkningsmodeller/ interaksjonsmodeller) Sosial-kognitive strategier forsøker å påvirke det sosiale miljøet i retning av mindre bruk av rusmidler, mindre mobbing eller røyking. Dette er en fellesbenevnelse på et knippe tilnæringer som vektlegger fortolkning/forståelse av (problem)atferd som resultat av interaksjon/samvirke mellom faktorer på ulike nivå: personfaktorer (inkl. personlighet, kognitive forhold etc.), situasjonsfaktorer (i vid betydning), atferdsfaktorer (tidligere atferd) (Bandura 1986, Natvig 2002) og sosiokulturelle faktorer (Bronfenbrenner 1979, Henriksen 2000, Schancke 2005).

Fokus er flyttet fra å betrakte individet isolert til å vektlegge en mer helhetlig forståelse av atferd som inkluderer familie, skole, lokalsamfunn og kulturelle forhold. Hovedmålsettingen i en sosial-kognitiv strategi er å utvikle målgruppens sosiale og kognitive ferdigheter som et tiltak som virker forebyggende på en eller flere typer helserelatert atferd (Natvig 2002).

Gjennom omfattende internasjonal tiltaks- og programforskning evalueres sosiale påvirkningsmodeller gjennomgående positivt (Schancke 2005:41).

Noter

- ³ Denne kunnskapsoppsummeringen har sitt utgangspunkt i oppdrag fra Sosial- og helsedirektoratet, avdeling rus og avdeling tobakk. Kunnskapsoppsummeringen bygger på flere publikasjoner utarbeidet ved Nordnorsk kompetansesenter – Rus, herunder publikasjoner om forebyggende arbeid utarbeidet ved Nordnorsk kompetansesenter – Rus (NNK- Rus) (Schancke 2001, Schancke 2003 og Schancke 2005, Gravrok (red.) 2005a og Gravrok (red.) 2005b, hvorav de to sistnevnte er skrevet på oppdrag fra Sosial- og helsedirektoratet.
- ⁴ Disse begrepene utdypes senere i rapporten.
- ⁵ Utdypende informasjon om elevsentrerte og multisentrerte tiltak finnes blant annet senere i denne rapporten, samt i boken Atferdsproblemer blant barn og unge. Teoretiske og praktiske tilnærminger (Nordahl m.fl 2005).
- ⁶ Blant annet nedleggelse av spesialskolene og HVPU-reformen.
- ⁷ Med randomisering menes ulike former for tilfeldig utvalg av deltakerne der en ønsker å finne ut hvilke effekter bestemte ”stimuli” har på deltakerne. Utvalget skal være tilfeldig for å forhindre at man måler effekter av andre faktorer enn den intervensjonen man iverksetter.
- ⁸ Jf. høringsnotat Utdanningsdirektoratet 25.08.05.
- ⁹ Her vil også personkomponenter hos barn og unge spille inn.
- ¹⁰ Tiltaksprogrammene i figuren vil utdypes nærmere senere i rapporten.
- ¹¹ “Forventningsteori” (Alcohol Expectancy Theory (AET) tar utgangspunkt i sosialkognitiv teori og kan betraktes som en spesifisering av sosialkognitiv teori spesielt egnet for bruk i alkoholforskning (Wilhelmsen 2003).
- ¹² Bakgrunnen for slike tiltak har bl.a. sin begrunnelse i at mange skoler har svært mange og uklare regler, samt at disse i ulik grad blir håndhevet (Nordahl m.fl. 2005)
- ¹³ Også betegnet som multimodale tiltak
- ¹⁴ Denne inndelingen er basert på Wilhelmsen 1996

Referanser

Andreassen, Marit, Øystein Gravrok og Vegard A. Schancke (2001): *Veien til mer virksom rusforebygging i Nord-Norge*. Kompetansesenteret ved Nordlandsklinikken, Forebyggingsseksjonen.

Andreassen, Marit og Pål Domben (2005): *Samarbeid mellom kommuner og frivillige organisasjoner på rusfeltet – muligheter og begrensninger*. Paper til "Te ka slags nøtte? 2005" Narvik, 20. – 22. september 2005. NNK- Rus.

Arbeids- og sosialdepartementet (2005): *Regjeringens handlingsplan mot rusmidler 2006-2008*.

Arbeids- og sosialdepartementet (2005): *Rusmiddelsituasjonen i Norge*.

Atferdssenteret, UiO (2003/2004): *PMT (Parent Management Training) og MST (Multi-Systemisk Terapi) - en beskrivelse av tiltakene og tiltaksforskningen*. Nett-versjon på www.atferd.unirand.no

Bandura, Albert (1986): *Social foundations of thought and action*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Barne- og familiedepartementet (BFD) og Kirke-, utdannings-, og forskningsdepartementet (KUF), (2000): *Tiltak for å redusere problematferd og utvikle sosial kompetanse*. Innstilling fra en faggruppe oppnevnt av BFD og KUF.

Bjerrum Nielsen, Harriet og Monica Rudberg (1990): "Jenters vei til rusmidler - et sosialiseringsperspektiv." S. 113-129 i Helge Waal og Anne-Lise Middelthon (red.): *Narkotikaforebygging mot år 2000*. Oslo: Universitetsforlaget.

Botvin, G. J., Baker, E., Dusenbury, L., Botvin, E. M. & Diaz, T. (1995). *Long-term follow-up results of a randomized drug abuse prevention trial in a White middle-class population*. *Journal of the American Medical Association*, 273, 1106-1112.

Bremberg, Sven (2002): "Kan skolan minska ungdomars bruk av alkohol?", i Andreasson, Sven (red.), *Den svenska supen i det nye Europa - Nya villkor for alkoholprevention: en kunnskapsöversikt*, Statens Folkhälsoinstitut, Rapport nr. 2002:11, s. 137-158

Bronfenbrenner, Uri (1979): *The ecology of human development. Experiments by nature and design*. Cambridge MA: Harvard University Press.

Domben, Pål og Marit Andreassen (2006a): "Frivillige organisasjoner – mellom "evidens" og engasjement.". I jubileumboka til Ungdom Mot Narkotika.

Domben, Pål og Marit Andreassen (2006b): *Hvor går grensene for samarbeid? Drøfting av kriterier for samarbeid om rusforebyggende arbeid mellom kommunen og frivillige organisasjoner*. Notat til Narvik kommune, under utarbeidelse.

Elliott, Stephen og Gresham, Frank (2002): *Undervisning i sosiale ferdigheter- en håndbok*. Oversatt og tilrettelagt til norsk ved Eyvind Linberg. Kommuneforlaget.

Gravrok, Øystein (2000): *"Kommuneplanprosessen og forebyggende arbeid"*. Artikkel på forebygging.no.

Gravrok, Øystein (2002): *Planlegging av rusforebyggende tiltak i nordnorske kommuner - erfaringer og utfordringer*. Paper til Sosiallederkonferanse, Tromsø 5. og 6.november 2002.

Gravrok, Øystein (red.) (2005a): *Skolen som rusforebyggende arena, en kunnskapsplattform*. NNK Rus i samarbeid mellom Sosial- og helsedirektoratet, avd. rus og de regionale kompetansesentrene for rusmiddelspørsmål.

Gravrok, Øystein (red.) (2005b): *Kunnskapsoppsummeringer, rapport om forebygging på skolearenaen*. Bestilling fra Sosial- og helsedirektoratet, avd. tobakk.

Hauan, Annichen (2001): *"Endrede samfunnsforhold og nye pedagogiske utfordringer fordrer nye skoleanlegg"*. I tidsskriftet Pedagogisk profil, 2001

Helland, H. (1998) : *Forebygging av problematferd blant ungdom - En litteraturstudie*, NOVA Rapport 17/98.

Helland, Håvard og Øia, Tormod (2000): *Forebyggende ungdomsarbeid*. Bergen: Fagbokforlaget.

Henriksen, Øystein (1999): *Formål, fellesskap og forandring. En rapport om utforming av et rusforebyggende program i ungdomsskolen*. Høgskolen i Bodø.

Iversen, Erik; Tone Bergan og Arvid Skutle (1995): *Community-based substance use prevention among older adolescents and young adults in Western Norway: An evaluation model*. Paper presented at the 1995 Kjetil Bruun Society Thematic Meeting: Third Symposium on Community Action Research.

Klyve, Arne (2002): *Har foreldre påvirkningskraft i forhold til rusbruk når de unge håpefulle er blitt tenåringer?* Publikasjon på forebygging.no.

Kommunenes Sentralforbund (2005): *På sporet av en lokal frivillighetspolitikk? En kartlegging av forholdet mellom kommuner og frivillige organisasjoner*.

Kværnes, Mari (1997): *Godt utemiljø hindrer mobbing*. Artikkel i Dagbladet 27.09 1997.

Lorentzen, Catherine (2003a): *MoRo. "Mosjon på Romsås". En intervensjon for å fremme fysisk aktivitet i en multietnisk befolkning i Oslo øst*. Foreløpig rapport. Norges idrettshøgskole 2003.

Lorentzen, Håkon (2003b): *Velferdskommunen og de frivillige organisasjonene. Dugnad, engasjement og velferd*. Notat. Institutt for samfunnsforskning.

- Mounteney, Jane (2003): *“Med skråblikk på Storbritannia”*. S. 30 -32 i *Rus & avhengighet* 3/2003.
- Natvig, Henrik (2002): *Psykososial tilnærming/sosiale påvirkningsmodeller*. Artikkel på forebygging.no.
- Nordahl, Thomas (2004): Foredrag ved Utdanningsdirektoratet 26.08.04. NOVA
- Nordahl, Thomas; Mari-Anne Sørli, Terje Manger og Arne Tveit (2003): *Alvorlige atferdsvansker. Effektiv forebygging og mestring i skolen*. Veileder for skolen. Læringscenteret 2003.
- Nordahl, Thomas; Mari-Anne Sørli, Terje Manger og Arne Tveit (2005): *Atferdsproblemer blant barn og unge. Teoretiske og praktiske tilnærminger*. Fagboklaget
- Norges forskningsråd (2001): *Til hvilken nytte?* Rapport fra konferanse om ungdom og forebygging av tobakk-, alkohol- og narkotikabruk.
- NOU 10 (1991): *Flere gode leveår for alle. Forebyggende strategier*. Sosialdepartementet.
- NOU 4 (2003): *Forskning på rusmiddelfeltet. En oppsummering om effekt av tiltak*.
- Ogden, Terje (1997): *“Risiko, sosial kompetanse og forebyggende arbeid i skolen”*. S. 205-213 i Knut-Inge Klepp og Leif Edvard Aarø (red.): *Ungdom, livsstil og helsefremmende arbeid*. Universitetsforlaget.
- Olweus, Dan. & Limber, S. (1999): *Blueprints for violence prevention: Bullying Prevention Program*. Institute og Behavioral Science, University of Colorado, Boulder, USA.
- Pape, Hilde; Elisabet E. Storvoll og Ingeborg Rossow (2006): *Så feil kan man ta! En studie av unge menneskers kunnskap om alkohol- og narkotikabruk*. Artikkel i *Tidsskrift for ungdomsforskning*. Nr. 1 2006.
- Pedersen, Willy 1998: *Bittersøtt. Ungdom / sosialisering / rusmidler*. Universitetsforlaget.
- Rise, Jostein og Karl Erik Lund (2002): *Gjennomgang av forskningslitteraturen om tiltak for å redusere røyking blant ungdom*. SIRUS 2002.
- Samdal, Oddrun, Bente Vold og Nina Grieg Viig 2001: *Helse- og trivsels-fremmende arbeid i skolen- hvorfor og hvordan*. Artikkel i *tidsskriftet Spesialpedagogikk* nr. 5 2001.
- Schancke, Vegard A. (2001): *Forebygging - fra teori til praksis*. Artikkel under informasjonsområdet “Metode” - www.forebygging.no.

Schancke, Vegard A. (2003): *Forebyggende og helsefremmende arbeid, fra forskning til praksis. En kunnskapsoppsummering med råd og anbefalinger*. Skrift Nr. 1/2003. Kompetansesentret ved Nordlandsklinikken, Forebyggingsseksjonen.

Schancke, Vegard A. (2005): *Forebyggende og helsefremmende arbeid, fra forskning til praksis. En kunnskapsoppsummering med råd og anbefalinger*. Skrift Nr. 1/2005. Nordnorsk Kompetansesentret – Rus, ved Nordlandsklinikken.

Sund, Erik og Steinar Krogstad (2005): *Sosiale ulikheter i helse i Norge, en kunnskapsoversikt*. Sosial- og helsedirektoratet IS – 1304.

Sørli, Mari-Anne (2000): *Alvorlige atferdsproblemer og lovende tiltak i skolen - en forskningsbasert kunnskapsstatus*. Praxis Forelag. Oslo.

Titman, Wendy (1994): *Special places, special people. The hidden curriculum of school grounds*. WWF, Learning through Landscapes, UK ISBN 0-947613-48-X

Ulleberg, Hans Petter 1995: *Skoleanleggets mikrofysikk: en analyse av skolebyggets og skolegårdens sosialiseringfunksjon*. Universitetet i Trondheim - AVH. Pedagogisk institutt 1995.

Vold, Bente og Oddrun Samdal (1999): *Helsefremmende arbeid med barn og ungdom: Utvikling av et godt skolemiljø. Erfaringer fra de norske skolene i "Europeisk nettverk av Helsefremmende skoler" - HEFRES*. Hemil-rapport nr. 4 1999.

Von Greiff, Ninive (2004): *"Tradisjon eller vitenskapelig evidens? Om handlingsrammen for ideelle organisasjoners alkohol- og drogprenervative arbeid med ungdommar"*. I *Nordisk alkohol- og narkotikatidsskrift vol. 21:2004*.

Wilhelmsen, Britt Unni (1996): *"Rusforebyggende arbeid med ungdom"*. I Pedersen, Willy og Helge Waal. (red.). *Rusmidler og veivalg*. Cappelen Akademisk Forelag.

Wilhelmsen, Britt Unni, Jon Christian Laberg og Henrik Aas (1996): *"Alcohol outcome expectancies in adolescence"*. I *Psychology & Health*.

Wilhelmsen, Britt Unni (2001): *Undervisningsprogrammet "Ungdom og alkohol"*. www.forebygging.no

Wilhelmsen, Britt-Unni (2003): *"Utfordringer i helsefremmende arbeid – fokus på alkoholbruk blant unge"*. Artikkel på www.forebygging.no

Øia, Tormod (2000): *Innvandrerungdom- marginalisering og utvikling av problematferd*. NOVA tapport 3/00

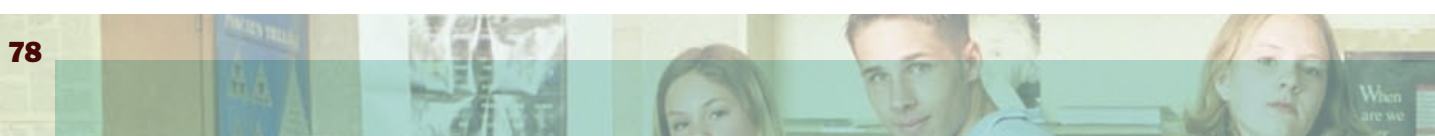

Vurdering av rusprogrammer i skolen

*Thomas Nordahl, Henrik Natvig, Oddrun Samdal,
Reidar Thyholdt, Britt Unni Wilhelmsen*

I denne vurderingen av ulike rusforebyggende programmer er det primært valgt ut programmer som har til hensikt å påvirke rusatferd. Programmene er valgt ut ved at Nordnorsk kompetansesenter – Rus har sendt ut forespørsel til alle aktuelle programeiere som de har registrert i www.forebygging.no. Det er Sosial- og helsedirektoratet som har bedt Nordnorsk kompetansesenter om å utføre dette arbeidet. Videre er fylkesmennene blitt kontaktet for å gi opplysninger om programmer som eventuelt brukes i mindre målestokk. De ulike programeierne har sendt dokumentasjon over programmene til faggruppen, og det er denne dokumentasjonen som ligger til grunn for vurderingene av programmene. På bakgrunn av dette har utvalget vurdert alle rusforebyggende programmer der dokumentasjonen har vært tilfredsstillende. Anbefalingene av programmene er gjort i forhold til programmenes muligheter for å oppnå resultater knyttet til endring av rusatferd.

Utvalget har også forsøkt å finne det beste utenlandske forebyggingsprogrammet som kunne ses i forhold til de norske programmene som blir gjennomgått i denne rapporten. Biblioteket i Sosial- og helsedirektoratet gjennomførte litteratursøk (Psycinfo, Medline mm) for å finne alt som var publisert de siste 10 årene (siden 1995) om rusmiddel- og tobakksforebyggende programmer og tiltak i skolen. Abstrakt fra omtrent 1400 internasjonale vitenskapelige artikler og bokkapitler ble hentet fram og gjennomgått, og om lag 70 ble tatt ut i fulltekst. Kun de studiene som viser til atferdsendring (en viss tid etter intervensjonen), ble vurdert som aktuelle. Mange av de best dokumenterte programmene involverer familier og mediekampanjer i tillegg til skoletiltak, og disse ble holdt utenfor i denne sammenhengen fordi vi ønsket å se etter realistiske alternativer som kan brukes direkte i den norske skolen. På bakgrunn av dette har vi beskrevet og vurdert ett utenlandsk program.

Ditt liv (fra prosjektet Røyksignaler)

Hovedfokus/innsatsområde

Formålet med programmet er å forebygge tobakksrøyking og tilby røykesluttkurs til aldergruppen 16-19 år.

Skoleslag/årstrinn

Videregående opplæring, helse- og sosialfag.

Utgiver

Kreftforeningen og Sosial- og helsedirektoratet, avd. tobakk.

Materiell

Opplegget inkluderer perm med konkrete anvisninger til innhold og gjennomføring av de ti leksjonene i programmet, lysark, faktaprøve, konfliktkort (diskusjonsopplegg) og opplegg for gruppesamtaler blant elevene. I tillegg er det utviklet egen manual for gruppelederen som skal lede røykesluttkurs for røykende elever som vil slutte. Manualen presenterer relevante tema og momenter til diskusjon, men inneholder ikke et organisert opplegg for hvilke tema som bør tas opp, i hvilken rekkefølge og over hvor mange samlinger.

Kostnader og tidsbruk

10 leksjoner à en skoletime med elevene i løpet av videregående opplæring med formål å forebygge røykeatferd. I tillegg er det utviklet en manual for røykesluttkurs sammen med en dagbok for elever som vil slutte å røyke. Det er ikke angitt omfang på røykesluttkurset.

Todagens kurs for skolens representant der Sosial- og helsedirektoratet betaler reise og opphold.

Ingen øvrige kostnader.

Målgruppe elever

Alle elever som går på helse- og sosialfag.

Mål

Programmets målsetting er å forebygge røyking gjennom å mobilisere og styrke det sosiale miljøets holdninger mot røyking og utvikle strukturelle tiltak (som røykfrie skolegårder). Målet er både å få røykere til å slutte å røyke og samtidig styrke ferdigheter i å motstå røykepress blant ungdom som ikke røyker.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Undervisning av elever gjennom ti leksjoner foretatt av skolens lærere, detaljert beskrevet undervisningsopplegg. I tillegg er det utviklet bakgrunnshefte for gruppeledere som skal lede røykesluttssamlinger.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Det teoretiske grunnlaget for opplegget er ikke beskrevet, men tilnærmingene kan sies å bygge på sosialpsykologiske mekanismer med hovedvekt på normer og gruppepress og på utvikling av ferdigheter for å motstå gruppepress.

Implementeringsstrategier

Undervisningsopplegget er tilpasset fagplanene for helse- og sosialfag i videregående opplæring.

Evaluering

Fafo har evaluert en pilotering av opplegget i helse- og sosialfag og i tekniske/mekaniske fag i videregående opplæring. Det ble gjennomført pre- og posttest, men en stor andel av elevene falt fra fra første til andre gangs datainnsamling både i intervensjons- og sammenligningsgruppen, og frafallet var størst blant røykende elever i intervensjonsgruppen. Det ble ikke observert effekt av tiltaket. Basert på kvalitative studier i tilknytning til gjennomføringen fant en at programmet passet best til implementering i helse- og sosialfag, mens det var vanskelig å finne tid og motivasjon hos elevene i tekniske/mekaniske fag. Programmet er revidert etter denne evalueringen og er nå laget for elever i helse- og sosialfag.

Vurdering og anbefaling

Programmet har et utydelig teoretisk grunnlag, men ser ut til å basere seg på en strategi om holdningspåvirkning. Det er usikkert om en slik tilnærming alene kan bidra til endring i røykeatferd, og det har ikke vært mulig å påvise effekt av programmet.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 1: Program med lav sannsynlighet for å oppnå resultater.

Fristil

Hovedfokus/innsatsområde

Et rusforebyggende program med fokus på både kunnskap, holdninger og atferd tilknyttet alkohol. Kurslederne er selv ungdom (peer education).

Skoleslag/årstrinn

9. trinn i grunnskolen.

Utgiver

JUVENTE

Materiell

Det er utviklet en egen perm med undervisningsmateriell til bruk for lederne.

Kostnader og tidsbruk

Skolene betaler kr 2500,- for hver elev som deltar i INTRO-kurset.

Målgruppe elever

Primærmålgruppe: Utvalg av elever på 9. trinn som deltar på egne INTRO-kurs. To fra hver klasse.

Sekundærmålgruppe: Alle elever på 9. trinn som deltar i klasseopplegg.

Tertiær målgruppe: Ungdom som ikke går i klassen, lærere, foreldre og øvrige aktører i lokalsamfunnet.

Mål

Den overordnede visjonen er å utvikle ungdomsmiljø preget av trygghet slik at rusmidler blir overflødige.

Videre er det formulert egne mål knyttet til tre delområder:

- 1) bevisstgjøring/kunnskap om rusgifter
- 2) forventninger og myter om alkohol
- 3) samvær der rusmidler ikke er normen

Arbeidsmåter og aktiviteter

Aktivitetene i Fristil er basert på fire hovedkomponenter.

- *Fristil intro* er et firedagers intensivkurs for å utdanne de to fra hver klasse som skal gjennomføre det samme opplegget for medelevene i sin klasse.
- *Fristil klasse* er et klasseopplegg der det diskuteres ulike tema tilknyttet rusgifter. Det brukes her et arbeidshefte for elevene. Tilknyttet dette gjennomføres det også en foreldrekveld. Her får foreldre informasjon om programmet og elevene og foreldrene diskuterer sammen et teaterstykke som blir vist.
- *Fristil opplevelse* er et helgekurs som tilbys alle *Fristil intro*-elevene og de som har gjennomført klasseopplegget.
- *Fristil aktivitet* er et opplegg for grupper som vil arbeide videre med å etablere et rusfritt ungdomsmiljø.

Teoretisk/empirisk grunnlag

I programmet refereres det til generelle teorier om sosial påvirkning og rus, men det henvises lite til spesifikke teoretiske tilnærminger. Et viktig grunnlag for *Fristil* er peer-education (ung-til-ung-metodikk) med vekt på at den som formidler budskapet, skal opptre som en rollemodell med en viss livsstil. Det legges vekt på at ungdom her vil kunne ha større troverdighet enn voksne, og at budskapet skal presenteres innenfor den erfaringsverden målgruppen har. Påvirkningen av ungdom foregår med bruk av sosial-kognitive strategier, der fokus rettes på sosiale normer, verdier og forventninger til alkoholbruk. Det legges vekt på å formidle motivet for rusbruk.

I programmet henvises det til empiri knyttet til forståelse av alkohol og rusmidler, og til empiri om faktorer som kan virke forebyggende på rusbruk. Det vises i liten grad til empiri om effekter av tiltaket knyttet til rusatferd.

Implementeringsstrategier

Det er lite spesifikke strategier for hvordan *Fristil* skal forankres på den enkelte skolen, og lærere/skoleledere involveres ikke i arbeidet ut over at det avsettes tid til det. Enkelt-elever melder seg frivillig til *Fristil intro*-kurs over fire dager som ledes av Juvente-medlemmer, som har vært gjennom lederskolering. Disse elevene gjennomfører så opplegg i den klassen de kommer fra.

Evaluering

Fristil er evaluert i flere sammenhenger, blant annet:

Baklien, B. (1995): *Ungdommelig entusiasme møter skolehverdagen*.

Rapport 1. Institutt for Sosiologi. Universitet i Oslo.

Allred, K. (2004): *Fristil – utviklingsprosjekt*. Rogalandforskning

Moshuus, G. H. (2005): *Alkoholforebygging fra ung til ung*. Rapport 16/05. NOVA.

Baklien (1995) gjennomførte en kartleggingsundersøkelse med bruk av spørreskjemaer med subjektiv estimering av påvirkning fra programmet. Hun konkluderer med at programmet fungerer relativt godt for de utvalgte elevene som gjennomgår INTRO-kurset. Det er mer usikkert om programmet har en forebyggende virkning på de andre elevene i klassen. Mooshuus (2005) bygger sin undersøkelse i stor grad på evalueringsdesignen til Baklien. Konklusjonen er her at FRISTIL lykkes med å rekruttere INTRO-deltakere som får styrket sine kunnskaper til rusrelaterte spørsmål. Det er ikke mulig å si om de øvrige elevene i klassen styrker sin rusrelaterte kunnskap.

Vurdering og anbefaling

Fristil bygger i noen grad på teori som gir støtte til at programmet kan påvirke variabler eller faktorer som viser sammenheng med rusatferd. Det er ikke empiri eller teori som gir støtte til en direkte påvirkning av rusatferd. Programmet kan se ut til å fungere best for de ungdommene som deltar i kursopplæringen i *Fristil intro*. Det er langt mer usikkert om programmet påvirker ungdom som deltar i de tre andre *Fristil*-komponentene. Ingen av evalueringene har en design som tilfredsstillende kravene til at effekter på atferd kan dokumenteres.

Anbefaling

***Fristil* vurderes som et program med god sannsynlighet for resultater for gruppen av elever som er ung-til-ung-formidlere (kategori 2), men det er lav sannsynlighet for resultater blant de øvrige elevene (kategori 1).**

Fryspunkt

Hovedfokus/innsatsområde

Hovedfokus i programmet er å bevisstgjøre elevene omkring egen og andres alkoholatferd gjennom å be dem diskutere presenterte situasjoner basert på egne erfaringer. Det er ikke en målsetting med programmet å overbevise elevene om et bestemt standpunkt. Tilnærmingen som brukes, er å stille spørsmål til refleksjon heller enn å gi svar.

Skoleslag/årstrinn

Videregående opplæring.

Utgiver

Bergensklinikkene, Bryggeriforeningen

Materiell

Alt materiell er web-basert og ligger på www.fryspunkt.no.

Kostnader og tidsbruk

Materiellet er gratis. Kurs for lærere er gratis. Programmet inkluderer fem leksjoner à to timer. Lærerkurset går over en dag.

Målgruppe

Alle elever i videregående opplæring er målgruppe for programmet. Tilnærmingen er likevel særlig fokusert på elever som står i risiko for å utvikle problemer og/eller elever som har utviklet problemer.

Mål

Hovedmålene i programmet:

- å fryse alkoholinntaket på det punktet der det er optimalt
- å bevisstgjøre elevene på egen alkoholbruk, ikke overbevise

Arbeidsmåter og aktiviteter

Programmet er web-basert og selvinstruerende og inneholder et opplegg på fem økter à to timer, totalt 10 skoletimer. Lærerne inviteres til et heldags innføringsseminar. Programmet forutsetter at lærerne starter dialoger med elevene rundt alkoholbruk. Tilnærmingen inneholder både gruppediskusjoner blant elevene og plenumsdiskusjoner mellom hele klassen og læreren.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Det redegjøres verken for et teoretiske eller empirisk grunnlag for programmet. Tilnærmingen som brukes, er å stimulere til holdningsdanning gjennom å engasjere elevene i dialog og refleksjon omkring fornuftig og bevisst alkoholbruk.

Implementeringsstrategier

Det stilles ingen spesifikke krav til skoler som skal bruke programmet. Det legges ikke opp til utvikling av skolens organisasjon før eller underveis i bruken av programmet. Det er ikke krav om ekstern veiledning underveis i bruken av programmet, men lærerne kan få råd og veiledning via e-post når de gjennomfører programmet. Kurs for lærere er gratis, men opplæring er ikke et krav før programmet kan tas i bruk. Lærerne oppfordres kun til å delta på kurs.

Evaluering

Bergensklubben har gjennomført en evalueringsundersøkelse blant elevene ved utformingen av programmet. En kort rapport sendt til Hordaland fylkeskommune er tilgjengelig på nettet. Undersøkelsen er gjennomført etter fullført program og inneholder ingen baseline i forkant. Resultatene viser at elever med avholdsstandpunkt liker programmet dårligere enn elever som drikker alkohol. Andre resultater fra undersøkelsen er det vanskelig å legge til grunn da designen ikke tilfredsstillende krav til å si noe om effekten av programmet.

Vurdering og anbefaling

Teorigrunnlaget for programmet er uklart, og empiriske undersøkelser mangler. Implementeringsstrategiene bidrar ikke til forankring av programmet på den enkelte skole. Programmet kan brukes som et element i et forebyggende arbeid, men det er utilstrekkelig alene.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 1. På bakgrunn av mangelfullt teoretisk og empirisk grunnlag vurderes programmet å ha lav sannsynlighet for resultater.

Full kontroll

Hovedfokus/innsatsområde

Programmet har som hovedmål å øke antall ungdommer som velger ikke å ruse seg på legale og illegale rusmidler.

Skoleslag/årstrinn

Ungdomstrinnet og videregående opplæring.

Utgiver

Forebyggende mot Narkotika (FnM)

Materiell

Programmet inkluderer oppsetting av en musikal med rus som tema. Det er utarbeidet en perm som inkluderer manual for arbeidet med elevene omkring oppsetting av forestillingen og diskusjoner omkring temaet på samlingene samt foredrag for foreldrene. Ny brosjyre om tiltaket er under utarbeidelse.

Kostnader og tidsbruk

Det forventes at elevene skal delta på helgesamlinger ved innøving av musikalen. Total tidsbruk er ikke oppgitt.

Målgruppe elever

Overordnet målgruppe for FnM er alle ungdommer mellom 11-20 år i et lokalsamfunn og deres foreldre. Arbeidet med "Full kontroll" er rettet mot et utvalg av elever på ungdomstrinnet som deltar i selve forestillingen. I tillegg er alle elever på ungdomstrinnet og i videregående opplæring samt alle i lokalbefolkningen tenkt som målgruppe for fremføring av forestillingen.

Mål

Målet er gjennom arbeidet med oppsettingen av forestillingen å utvikle holdninger som kan forebygge rusatferd. Det er videre en målsetting for FnM at oppsetting av forestillingen også skal bidra til økt aktivitet i organisasjonens lokallag.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Tilnærmingen som velges er en musikal som ungdommen tilbys å være med på enten som deltakere eller publikum. Foreldre inviteres som publikum. I tillegg til arbeidet med musikalen settes det av tid til diskusjoner omkring rusatferd i arbeidet med oppsettingen. Ungdommene som melder seg til å delta i musikalen, forplikter seg også til å delta i disse diskusjonene. I tillegg holdes det foredrag for foreldrene.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Tilnærmingen forankres til Paulo Freires dialogpedagogikk og Vygotskys og Bahtins sosiokognitive tilnærming til kommunikasjon og læring der språket ses på som viktig for refleksjon og læring. Det henvises også til Deweys aktivitetsteori om å lære gjennom handling. Det er ikke konkretisert hvordan disse overordnede teoriene er integrert i arbeidet med forestillingen.

Implementeringsstrategier

Det legges vekt på at oppsettingen av en musikal bør skje i områder der FnM har en lokalorganisasjon. Det er utarbeidet prosjektplan for utviklingen av en musikal som skal fange ungdommenes interesse gjennom innhold og form og utarbeiding av det pedagogiske opplegget for ungdommene og foredragene for foreldrene.

Evaluering

Det foreligger ingen evaluering av opplegget. Det er utarbeidet en narrativ konsulentrapport av Jørn Slette, som har bistått ved oppsetting av musikalen på en skole, basert på én gjennomføring av musikalen.

Vurdering og anbefaling

Teorigrunnlaget for tilnærmingen er presentert svært overordnet, og det er ikke redegjort tydelig for hvordan disse teoriene kan tenkes å ha en funksjon gjennom tilnærmingen som er valgt. Musikalen ventes å ha liten innflytelse på ungdommene som deltar som publikum. Programmet kan muligens ha effekt på ungdommene som deltar i det pedagogiske opplegget knyttet til oppsettingen av musikalen.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 1. På bakgrunn av mangelfullt teoretisk og empirisk grunnlag vurderes programmet å ha lav sannsynlighet for resultater.

Hvem blir Norgesmester?

Hovedfokus/innsatsområde

En kunnskapskonkurranse om rusgift, miljøspørsmål, sport og samfunnsaktuelle tema.

Skoleslag/årstrinn

Aktiviteten er utviklet for elever på 6. og 7. trinn.

Utgiver

Det Norske Totalavholdsselskaps Barneforbund

Materiell

Det er utviklet et faktahefte om rusmidler, samt forslag til oppgaver og aktiviteter for gruppene. Spørsmålene for konkurransen i skoleåret 2005/2006 er lagt fram, sammen med resultat skjema og evalueringsskjema.

Kostnader og tidsbruk

Deltakelse er gratis, men aktiviteten vil kreve en skoletime for deltakende grupper på tre bestemte tidspunkt i løpet av skoleåret. I tillegg vil det gå med noen skoletimer til aktiviteter for gruppene med øvingsspørsmål, diskusjon og andre aktiviteter. Finalistlag fra de tre beste skolene i landet blir invitert til en nasjonal finale der reise og opphold for laget sammen med en voksen dekkes av arrangøren.

Målgruppe elever

Primærmålgruppen er de elevene som deltar på lag à 3 og 3 elever. Sekundært er alle elever på 6. og 7. trinn på deltakende skoler målgruppe idet de vil delta i aktiviteter rundt konkurransen.

Mål

Målet med konkurransen og aktivitetene rundt den er å gjøre rusmiddelundervisningen morsommere og mer engasjerende for elevene.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Lag på 3 og 3 blant elevene i deltakende klasser konkurrerer på tre bestemte tidspunkt i skoleåret. Spørsmålene gjøres tilgjengelige via Internett, og innsendelse av svar går via e-post (alternativt vanlig post). Hver skole kan starte med så mange lag de ønsker, og det arrangeres lokale finaler. De tre beste lagene i landet får delta i en nasjonal finale.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Det er ikke oppgitt noe spesifikt teoretisk eller empirisk grunnlag for aktivitetene, men visjonen er at konkurransen "... skal gi økt kunnskap om rusgifter, medvirke til at ungdom utsetter rusdebuten, og på sikt føre til nedgang i alkoholforbruket i Norge" (Tiltaksbasen, www.forebygging.no).

Implementeringsstrategier

Aktivitetene implementeres ikke i skolen, men gjennomføres som er lærerstyrt aktivitet som en del av undervisningen på de aktuelle trinnene.

Evaluering

Hvem blir Norgesmester? er per dato ikke evaluert med tanke på effekt, men det oppgis at det er planlagt prosessevaluering.

Vurdering og anbefaling

Programmet baserer seg på rasjonalet om at økt kunnskap og engasjement omkring rusgift og rusproblemer gjør ungdom i den mest mottakelige alderen bedre i stand til å gjøre egne valg og avstå fra bruk av rusmidler, eventuelt utsette rusdebuten. Det finnes ikke teori eller empiri som direkte eller indirekte bekrefter at kunnskap alene er tilstrekkelig til å endre holdninger eller rusatferd. Engasjementet som deltakerne på de konkurrerende lagene får, vil kunne forventes å ha en viss effekt på holdninger som en mellomliggende variabel på kort sikt.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 1. På bakgrunn av mangelfullt teoretisk og empirisk grunnlag vurderes programmet å ha lav sannsynlighet for resultater.

Kast Masken

Hovedfokus/innsatsområde

Forebygge og redusere alkoholbruk blant ungdom og bidra til at unge og voksne velger bort rusmidler når situasjonen krever det. Visjonen er et rusmiddelfritt samfunn der ungdom tar bevisste valg.

Skoleslag/årstrinn

Elever på 10. trinn og foreldre.

Utgiver

Motorførernes Avholdsforbund

Materiell

Teaterforestilling, elevhefte, lærerveiledning, CD-rom og foreldrebrosjyre.

Kostnader og tidsbruk

En skoledag med teater/undervisning kr 4000,- (kun en klasse pr. gang). I tillegg lærer- og elevmateriell.

Målgruppe

Ungdom på 10. trinn og foreldre.

Mål

Hovedmålene i programmet:

- Utsette debutalder
- Redusere alkoholbruk blant ungdom
- Påvirke alkoholførd
- Sette i gang bevisstgjøringsprosesser hos ungdom om det å ta egne valg
- Få i gang dialog mellom ungdom og foreldre om rus i hjemmet
- Gi bilister mer kunnskap om bruk av rusmidler i trafikken

Arbeidsmåter og aktiviteter

Hovedaktiviteten er et fem timers undervisningsopplegg med et teaterstykke. Elevene drøfter problemstillinger som forekommer i teaterstykket, og disse relateres til ungdoms virkelighet og mulighetene for å ta egne valg. Videre gjennomføres det et foreldremøte i de enkelte 10.-klassene. Lærerne deltar i et eget møte slik at de kan følge opp arbeidet i klassene. I hovedsak er det en enkeltstående aktivitet uten spesifikke krav til oppfølging.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Læringsstrategiene i Kast Masken er en kombinasjon av affektive tilnærminger (teater) og kognitive tilnærminger (informasjon om rusmidler til ungdom og foreldre). De affektive og kognitive tilnærminger skal stimulere ungdom til å kunne ta egne valg i sosiale grupper. Det er ingen klare referanser, beskrivelser og drøftinger i forhold til dette teorigrunnlaget. Det framgår ikke klart hvilke mellomliggende variabler som søkes påvirket for å endre rusatferd. Videre er det i liten grad empirisk dokumentasjon på at disse tilnærmingerne bidrar til endring i rusatferd.

Implementeringsstrategier

Det er en planleggingsfase som skal sikre god elevdeltakelse og gjennomføring. Videre får lærerne på det aktuelle trinnet og skolen informasjon om undervisningsopplegget, og de får tips og ideer til oppfølging. Ut over dette eksisterer det ingen strategier for implementering av programmet på den enkelte skolen.

Evaluering

Kast Masken er evaluert av Stiftelsen Bergensklinikkene (Bolstad, Skutle og Iversen 2005). Dette er kartlegging foretatt på to tidspunkter, rett etter undervisningsopplegget og 3–6 måneder senere med elever og foreldre som informanter. Elevene har gitt subjektive vurderinger av Kast Masken og om de tror det vil påvirke holdninger og rusatferd. Evalueringen er ikke en effektundersøkelse, men viser at elevene er positive til opplegget, og de mener det er blitt lettere å si nei til alkohol. Det er lite opplevde endringer i alkoholbruken i perioden. Dette kan være et positivt resultat fordi det kan forventes en økning i alkoholbruken i denne perioden. En svakhet i evalueringen er at utvalget på t2 er under halvparten av t1.

Vurdering og anbefaling

Sammenhengen mellom det teoretiske og empiriske grunnlaget og programmets innhold og aktiviteter er i liten grad entydig og eksplisitt. Implementeringsstrategiene vil ikke bidra til en forankring av programmet på den enkelte skole. Samtidig er det vesentlig å understreke at dette heller ikke er programmets hensikt. Men programmet vil dermed heller ikke kunne påvirke noen mellomliggende variabler i elevenes lærings- og oppvekstmiljø.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 1. På bakgrunn av mangelfullt teoretisk og empirisk grunnlag vurderes programmet å ha lav sannsynlighet for resultater.

Kjærlighet og grenser

Hovedfokus/innsatsområde

Programmet beskrives som et familieprogram for foreldre og unge for å forebygge bruk av rusmidler (tobakk, alkohol og narkotika) og for å styrke familien. Programmet er oversatt fra det svenske "Steg for steg" som på sin side er en svensk kulturtilpasset versjon av det amerikanske "Iowa Strengthening Families Program". Den amerikanske versjonen startet som et primærforebyggende klinisk program for familier med problemer og ble senere utviklet til et befolkningsbasert program. Vurderingen gjelder den norske versjonen av programmet, kalt "Kjærlighet og grenser".

Skoleslag/årstrinn

Målgruppe for programmet er barn og unge i alderen 10-14 år / 6.-8. trinn.

Utgiver

Borgestadklinikken

Materiell

Programmet består av to manualer, en til del 1 og 1 til del 2. Manualene er oversatt til norsk fra den svenske versjonen. Videofilmer utgjør et diskusjonsgrunnlag på foreldreskolen.

Foreldre og elever får oppgaver som hjemmelekser.

Programbeskrivelsen er lagt ut på www.borgestadklinikken.no.

Kostnader og tidsbruk

Programmet har i en utprøvningsfase vært finansiert fra sentralt hold, fra Borgestadklinikken og fra deltakende kommuner.

Kostnader for skoler/kommuner ved en videreføring av programmet er uklart, men mht. programmets omfang poengterer utgiveren at det er nødvendig å skaffe en lokal plan for finansiering.

Målgruppe

Elever i alderen 10-14 år og deres foreldre.

Mål

- forebygge bruk av tobakk, alkohol og narkotika blant tenåringer
- styrke familiekompetansen til å håndtere tenåringenes alkoholbruk gjennom dialog og grenser for tenåringene og gjennom fokus på foreldrenes egen alkoholbruk
- styrke familiebandet

Arbeidsmåter og aktiviteter

Aktiviteten er en kombinasjon av foreldretreff og aktiviteter i skoletiden. Det er 12 treff på ettermiddags-/kveldstid fordelt med sju treff i første halvår og fem i andre halvår. Videofilmer er grunnlag for samtaler. Hver bolk avsluttes med familiekveld for elever og foreldre. Hver elevsamling på skolen følges opp av en foreldrekveld. Elever og foreldre har hjemmeøvelser. Elevprogrammet, som ledes av en lærer og en sertifisert leder, tar opp tema som drømmer, mål, stress og vennepress.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Det er ikke presentert verken et teoretisk eller empirisk grunnlag for programmet i materialet som ligger til grunn for vurderingen. I permen for del 1 står det at programmet er kunnskapsbyggende, men dette er ikke utdypet nærmere. I beskrivelsen av programmet blir det sagt at det bygger på "aktiverende ANT-pedagogikk" uten at det er redegjort for hva dette innebærer.

Implementeringsstrategier

Implementeringen av programmet skjer gjennom opplæring på kommunenivå: et 3-dagerskurs for del 1 og et 2-dagerskurs for del 2. Kursene er for kursledere og lærere i de involverte klassene (en leder og en lærer for hver klasse). Kommunen peker ut de som skal sertifiseres for å gi videre opplæring og drifte programmet på kommunenivå. Det er laget en demo-film til bruk i rekrutteringen av foreldre.

Evaluerings

Den amerikanske versjonen av det befolkningsbaserte programmet er evaluert i USA i 400 familier med gode resultater. En pilotutprøving av den kulturtilpassede svenske versjonen, som *Kjærlighet og grenser* bygger på, er fornøydhetsevaluert, men ingen effektstudie er gjennomført. Programmet er også fornøydhetsevaluert i Norge med en rapport fra 2006 trykt i Borgestadsklinikkens rapportserie. Det er uklart om denne rapporten er gjennomført av en ekstern eller intern konsulent. Rapporten inneholder målinger av hvordan ledere, lærere, foreldre og elever oppfatter programmet, og om elevene tror det er nyttig for dem. Evalueringen sier ikke noe om forebyggende resultater av programmet.

Vurdering og anbefaling

I grunnlagsmaterialet for *Kjærlighet og grenser*, slik det foreligger i den norske versjonen, er det ikke dokumentasjon på at programmet bygger på teori som støtter at programmet kan påvirke faktorer som viser sammenheng med rusatferd. Den amerikanske versjonen av programmet er teoretisk fundamentert. Det er ikke presentert norsk empirisk dokumentasjon som viser at programmet bidrar til endring av rusatferd. Programmet har en strategi for implementering som kan bidra til forankring og systematisk bruk av programmet både på kommunenivå og i skolen.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 2: Program med god sannsynlighet for resultater. *Kjærlighet og grenser* anbefales evaluert med en design som kan si noe om effekten av programmet på rusatferd.

Kolon Teater

Hovedfokus/innsatsområde

Teaterforestillingen har som formål å sette i gang refleksjon rundt ungdoms egen alkoholatferd.

Skoleslag/årstrinn

Videregående opplæring og til dels ungdomstrinnet.

Utgiver

Kolon Teater, Juvente

Materiell

Turnerende teaterforestilling som settes opp på skolen (3-4 unge skuespillere i hver forestilling der forestillingen er tilpasset skuespillerne som deltar). I tilknytning til forestillingen er det laget et debattark til elevene. Lærerne oppfordres til å sette av tid til å bruke debattarket etter forestillingen.

Vurderingen bygger på filmer med opptak av tidligere års forestillinger, samt debattark og brosjyremateriell tilknyttet disse.

Kostnader og tidsbruk

Kr 3000,- i avgift for hver skoleforestilling (tidligere kr 8000,- men med støtte er kostnadene redusert).

En forestilling på ca en time som holdes på skolen.

Målgruppe elever

Alle elevene på skolen.

Mål

Målet med forestillingen og debatten i kjølvannet av den er å fremme bevisste valg ved alkoholbruk i sosiale situasjoner, og forståelse for behovet for restriksjoner og reguleringer av alkoholbruk og bruk av andre rusmidler.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Opplegget har tre elementer. Hovedelementet er teaterforestillingen som spilles for elevene på skolen. Neste element er debattarket som lærerne oppfordres til å bruke sammen med elevene i etterkant av forestillingen. Til sist er det en plan fra Juvente at et av deres lokallag skal arrangere kulturverksted i lokalmiljøet som oppfølgende aktivitet.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Det er ikke presentert noe teoretisk grunnlag for arbeidet.

Implementeringsstrategier

Ingen implementeringsstrategier er presentert. Diskusjonen med elevene i etterkant av forestillingen er kun en oppfordring og ikke et krav.

Evaluering

Rogalandsforskning har gjennomført en evaluering basert på selvrapporing fra elever som har sett forestillingene, om opplevd effekt like etter og en måned etter forestillingene. De selvrapporterte effektene er ubetydelige etter en måned. Evalueringen har ikke en tilfredsstillende vitenskapelig design til å kunne si noe om effekter av opplegget.

Vurdering og anbefaling

Det ikke er presentert et teoretisk grunnlag for programmet, og evalueringen har ikke tilfredsstillende design til å kunne si noe om mulige effekter av programmet.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 1: Program med lav sansynlighet for resultater.

Hovedfokus/innsatsområde

Redusere mobbing, vold og rusmisbruk

Skoleslag/årstrinn

MOT foreldreforbereidelse

MOT i barnehagen, foredrag for foreldre og personale

MOT i barneskolen, skolebesøk på 7. trinn i grunnskolen

MOT i ungdomsskolen, 15 informatørbesøk over tre år

MOT i videregående, som valgfag (75t/å) og som samarbeidsskole

MOT i høyere pedagogisk utdanning, 7-9 besøk over tre år

MOT i idrett og kultur

MOT i arbeidslivet

Utgiver

Stiftelsen MOT

Materiell

Manualer, kontrakter, ulike brosjyrer og filmer, bok av A. Vårvik, en rekke maler for skolebesøk, elevmøter, foreldremøter, samlinger for ulike grupper av MOT-personell, kontraktsformular for skoler og kommuner, tilgjengelig på bokmål, nynorsk og delvis på engelsk.

Brukerne av program i MOT-serien mottar en hel del materiell så som kalendre, planleggere, t-skjorter og skolesekker med MOT- emblem påtrykt.

Kostnader og tidsbruk

Kommuner betaler kr 60 000 pr år pluss reise og opphold for eget og tilreisende MOT-personell ved kursing og andre samlinger. Kommunen kan få utdannet flere motivatører. Inntil 12 skolebesøk på ungdomstrinnet, besøk i grupper av elever fra høyere trinn.

Videregående skoler betaler kr 35 000 pr år (bindingstid 2,5 år) pluss reise og opphold for eget og tilreisende MOT-personell ved kursing og andre samlinger. Valgfaget i videregående opplæring innebærer 75 årstimer i ett skoleår (tilsvarende to uketimer).

Målgruppe elever

I prinsippet alle elever. Når det gjelder valgfaget i videregående opplæring, er det for elever med "personlig egnethet". Versjoner av programmet er også rettet inn mot fritidsarenaen, idrettslag etc.

Mål

"Fremme positiv egenverdi, respekt og forståelse for andre og det å kunne skape trygghet i forholdet mellom mennesker". Valgfaget i videregående opplæring skal gi unge "... innsikt i hva som gjør dem bedre i stand til å beskytte og ta ansvar for seg selv og andre." "Egne valg og hverandres forskjellighet" skal respekteres. De unge skal "... utvikle mot til å bry seg, til å si nei og til å leve." Det skal gis mulighet til å "... kommunisere, drøfte og diskutere sosiale og moralske spørsmål sammen med voksne og jevnaldrende i et trygt miljø." Følgende overordnede målsettinger listes opp i programdokumentasjonen:

- øke unges kunnskaper, innsikt og mulighet til å mestre egen livssituasjon og utvikling
- ivareta ungdommens ønske om å engasjere seg i eget miljø og i forhold til egen og andre ungdommers situasjon
- ha innsikt i egne holdninger og valg
- kunne se konsekvenser av ulike valg
- ha kjennskap til hvilke faktorer som påvirker normer, holdninger og verdier
- være klar over hva som utvikler og trygger egen identitet
- kunne følge egen overbevisning, og kunne respektere andres
- kunne ta ansvar for egne handlinger
- kunne kommunisere og kunne ta del i samtaler med andre ungdommer
- vise en atferd som gjør at de er positive rollemodeller
- være ressurspersoner for andre ungdommer og MOT

Arbeidsmåter og aktiviteter

Utdanne ulike grupper av nøkkelpersonell på kommunenivå, skolere elever i videregående opplæring og på ungdomstrinnsnivå til å arbeide som motivatører.

Elevene i videregående opplæring skal også gå på skolebesøk til grupper på 7. trinn i grunnskolen der de skal "... bruke seg selv offensivt som rollemodeller." Der skal de vise at faktorer som "vennskap, selvtillit og omtanke er vesentlige".

Krav om engasjement fra skolens og kommunens side for å inngå kontrakt. Mye av virksomheten er basert på samlinger, foredrag og skolebesøk der MOT-instruktører foreleser og samtaler med de tilstedeværende.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Referanser til Empowerment-teori, peer education og LØFT-modellen for problemløsning. Beskrivelsen av MOT-pedagogikken inneholder også fragmenter fra Coaching, Gestaltpsykologi og "Positiv psykologi". Deler av den teoretiske forankringen gir forventninger om mulig effekt av arbeidet, men det er ikke tydelig hvordan de ulike teoretiske modellene er bygd inn i arbeidet.

Implementeringsstrategier

Videregående skoler velger ut fire personer som blir utdannet som MOT-informatører av MOT-organisasjonen. Skolen tegner en kontrakt med MOT med en varighet på minst 2,5 år som forplikter skolen på flere punkt.

Kommuner tegner kontrakt og kan få utdannet flere lokale MOT- informatører, som kan arbeide i forhold til ungdomstrinnet og med skolebesøk på 7. trinn i grunnskolen.

Evaluering

Evaluering fra NTNU Samfunnsforskning AS, nr 2/06.
Interne evalueringer fra MOT-organisasjonen.

Rapportene som foreligger fra eksterne miljøer, refererer til rapporter fra MOTs egne medarbeidere eller til vurderinger av suksess gjort av brukere av programmet. Effekter på skoler eller kommuner som har benyttet programmene i MOT-serien med pre- og postdesign og med kontroll- eller sammenlikningsgrupper, foreligger ikke.

Den siste rapporten fra NTNU søker å besvare spørsmålet om MOT påvirker ungdommen ved å spørre ungdommene selv om de mener de er blitt påvirket av programmet. Andre kilder til informasjon enn ungdommenes egenrapport, så som atferdsmål, er ikke benyttet. Data fra kommunenes hjemmesider og intervju med lensmannspersonalet er foretatt i noen grad. Noe over halvparten av elevene mener de er blitt påvirket. Det finnes ikke før- og ettermålinger for de enkelte skolene, men data fra bl.a. NOVA er benyttet som referanse.

Vurdering og anbefaling

Aktiviteten består i hovedsak i motivasjons- og inspirasjonsarbeid ved at utdannede personer forteller og snakker til og med elever og andre (foreldre, personale). Det er uklart om dette er på linje med empowerment-teoriene det refereres til. Peer education som det også refereres til, baserer seg på jevnaldrendes aktiviteter, men programmet benytter eldre og til dels voksne instruktører.

Programmet bygges ikke inn i skolens faste virksomhet, men vil fortsette å være en aktivitet drevet av eksterne og eget personell som ikke har hjemlet sin aktivitet i ansettelsesforhold eller i skolens faste planverk. Det er derfor uklart om det kan kalles implementering.

Programmet har en viss faglig basis, men knytningen til teoretiske modeller er svak og ikke lett å finne igjen i programmets aktiviteter.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 1: Program med lav sansynlighet for resultater. Det er viktig å understreke at denne vurderingen og anbefalingen gjelder i forhold til MOT som et rusforbyggende program i skolen.

Hovedfokus/innsatsområde

Prosjektet har som formål å utsette debutalderen for rusatferd blant ungdom i alderen 13-18 år.

Skoleslag/årstrinn

Ungdomstrinnet og videregående opplæring.

Utgiver

Juvente

Materiell

Rusfri Diil skoledagbok, interaktiv nettside (www.diil.no), Magazin Big Diil, Diil aktivitet, Rusfri Diil ID-markører (skulderveske, nøkkelbånd, m.m), Diil Påints (poeng for aktivitet og verving), Rusfri Diil kontrakt om et års rusfrihet, Rusfri Diil tjenester (SMS, MMS-kommunikasjon), Diil Radio på Kanal 24.

Kostnader og tidsbruk

Alt materiell er gratis.

Målgruppe

Alle ungdommer i aldersgruppen 13-18 år.

Mål

Formålet er å utsette debutalderen gjennom å forsterke etablerte rusrestriktive standpunkter.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Skoledagboken sendes gratis til alle elever på 8. trinn der skolen bestiller. Kontrakt om ett års rusfrihet skrives, og disse får betegnelsen diilere. Diilere mottar medlemsbladet Magazin Big Diil. Ulike ID-markører kan kjøpes eller vinnes. Diilere har en egen interaktiv nettside hvor de kan kommunisere med ungdom med tilsvarende standpunkt. Rusfri Diil har også fast ukentlig spalte i "Jång" på Kanal 24.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Prosjektet har som formål å påvirke kognitive, emosjonelle og sosiale faktorer, men det tydeliggjøres ikke konkret hvilke elementer som er vektlagt.

Implementeringsstrategier

Invitasjon til å bestille skoledagboken sendes alle landets grunnskoler med ungdomstrinn.

Evaluering

Prosjektet er evaluert av Rogalandsforskning og er beskrevet i rapporten RF – 2005/129. Evalueringen bygger på en spørreskjemaundersøkelse blant 925 responser av et utvalg på 5390 (17 % svar). 69 % av respondentene tror de ville vært rusfrie også uten Diil-avtalen. Evalueringen bygger på selvrapporter om effekten av tilnærmingen og har ikke en tilfredsstillende design til å kunne si noe om programmets effekt på ungdoms rusatferd.

Vurdering og anbefaling

Rusfri Diil retter seg primært mot ungdom som alt har bestemt seg for å være rusfrie, og tilnærmingen kan bidra til å forsterke og forlenge deres standpunkt. Opplegget inneholder imidlertid ikke et systematisk undervisningsopplegg og vil dermed ikke kunne fungere som rusforebygging i seg selv. Det foreligger ingen evaluering som kan si noe om effekten av tilnærmingen på elevers rusatferd.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 1: Program med lav sannsynlighet for resultater.

Hovedfokus/innsatsområde

Programmet har som formål å bevisstgjøre foreldre gjennom samtaler på foreldremøter om egen rusbruk og rusbruk blant unge.

Skoleslag/årstrinn

Foreldre med barn på 6. trinn i grunnskolen.

Utgiver

Alkokutt
Utviklet av Rogalandsforskning

Materiell

Manual til gruppelederen blant foreldrene, inneholder også lysark, samtaleopplegg og evaluerings skjema.

Kostnader og tidsbruk

Manualen koster kr 50 per tilsendt perm, mens det er gratis å laste innholdet ned fra nettet. Det er ingen øvrige kostnader knyttet til programmet. Opplegget inkluderer foreldremøter i grupper over tre kvelder.

Målgruppe elever

Foreldre med elevene på 6. trinn. Opplegget har også vært prøvd ut blant konfirmantforeldre.

Mål

Målet med opplegget er å få foreldrene til å bli mer reflekterte omkring sitt eget alkoholforbruk og å dyktiggjøre foreldrene i å snakke om rus med sine barn, slik at foreldrene kan hjelpe de unge til å finne grenser for sitt alkoholforbruk.

Det er videre et mål med opplegget å veilede foreldrene i å gjennomføre "punkt-avhold" i bestemte situasjoner.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Opplegget inkluderer tre samtalekvelder for foreldrene der foreldrene gjerne møtes i mindre grupper. Gruppelederen presenterer relevante problemstillinger ved hjelp av lysark som så diskuteres i foreldregruppen. Opplegget kan også benyttes for konfirmantforeldre og for foreldregrupper i idrettslag.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Det presenteres ikke noen teoretisk eller empirisk grunnlag for programmet. IGOR-metoden som opplegget bygger på, er heller ikke teoretisk forankret. IGOR-metoden er hentet fra arbeidslivet og er basert på tre trinn: 1) identifisering av problemsituasjoner, 2) vurdering av situasjonene, 3) identifisering av tiltak.

Fra sosialpsykologiske teorier vet vi at rollemodeller er viktige for barn og unges rusatferd, men det kan ikke sies å være et tilstrekkelig grunnlag for å påvirke atferd.

Implementeringsstrategier

Ingen implementeringsstrategier er beskrevet utover at det sendes invitasjon til foreldre om å delta, og at en forelder går inn i rollen som gruppeleder.

Evaluering

Det foreligger ingen effekt-/atferdsevaluering. Rogalandsforskning har utgitt to rapporter (RF 2000/92 og RF 2002/26) som beskriver prosessen rundt utarbeiding av programmet og foreldres egenvurdering. Foreldre til barn på 6. trinn vurderer programmet som interessant, mens konfirmantforeldre som har brukt programmet, ønsker seg sterkere fokus på hva som er vanlig atferd blant ungdom, hva de konkret bør gjøre, og hvilke grenser som bør settes overfor barna.

Vurdering og anbefaling

Det gis ikke noen presentasjon av et teoretisk fundament for programmet eller for IGOR-metodikken som brukes. Programmet kan muligens ha effekt på hvordan foreldre opptrer overfor barna sine med hensyn til rollemodellfunksjon og samtale omkring rus. Det er usikkert i hvilken grad dette alene kan ha innvirkning på barnas alkoholinntak. Det er også usikkert om tre samlinger er tilstrekkelig for å få til etablert atferd hos foreldrene.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 1. På bakgrunn av mangelfullt teoretisk og empirisk grunnlag vurderes programmet å ha lav sannsynlighet for resultater.

Slå tilbake

Hovedfokus/innsatsområde

Hovedfokus for programmet er å redusere bruk av rusgifter, især narkotika. Programmet har en visjon om å skape et ungdomsmiljø uten narkotika.

Skoleslag/årstrinn

9. og 10. trinn i grunnskolen og videregående opplæring.

Utgiver

Ungdom mot narkotika, UMN

Materiell

Programmet har en ny start i 2004 og er under utvikling på nettet. Materiellet vil bli tilgjengelig på www.slaatilbake.no. Ved vurderingen av programmet har nettstedet en åpningsside med seks områder som er under utvikling. Materiellet fins også i papirutgave som elevhefte og voksenhefte. Brosjyrer og filmer er under planlegging.

Kostnader og tidsbruk

Programmet er gratis for deltakende skoler (denne informasjon ble gitt via telefon til UMN). Det har en varighet på tre skoletimer fordelt på fire uker.

Målgruppe

Primært: alle elever i alderen 14-18 år.

Sekundært: foreldre, lærere o.a. som har kontakt med unge. Organisasjonen velger selv ut skoler.

Mål

Programmet presenterer 10 mål: redusere narkotikabruk; øke a) kjennskap til internasjonal narkotikahandel, b) selvtillit, c) interesse for en ungdomskultur som fostrer mestring; gi a) målgruppen nye argumenter for å si nei, b) unge trygghet; skape a) bevissthet, b) lokal aktivitet, c) bedre dialog unge – voksne.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Skoleklassene får besøk av en ung instruktør (16-25 år) tre ganger à 45 min i løpet av en måned (filmer/brosjyrer er under planlegging). 1. time: Ungdomskultur (film, nettpill); 2. time: Narkotika, solidaritet, flertallsmisforståelse (film, oppgaver); 3. time: Fremtid, varme, vennskap (plenum, diskusjon quiz). Arbeidsmåtene er i hovedsak presentasjoner etterfulgt av diskusjoner.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Materiellet synliggjør ikke et teoretisk grunnlag for programmet, men utgiverne sier at programmet bygger på "kunnskapsoppsummering om forebyggende og helsefremmende arbeid ved NNK-Rus". Det vises til mål om å skape et evidensbasert prosjekt, men ved vurderingen av programmet mangler både et teoretisk og et empirisk grunnlag.

Implementeringsstrategier

Implementeringsstrategiene er knyttet til avtale med den enkelte skole. Det er ingen forankring av programmet i skolen. Lærerne er ikke involvert. Det er ikke tilbud om veiledning.

Evaluering

Ingen evaluering er gjennomført.

Vurdering og anbefaling

Slå tilbake bygger i liten grad på teori som gir støtte til at programmet kan påvirke variabler eller faktorer som viser sammenheng med narkotikaatferd. Det er ikke dokumentert evaluering av programmet. Strategi for implementering er svak og sikrer i liten grad en forankring av programmet i skolen.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 1. På bakgrunn av mangelfullt teoretisk og empirisk grunnlag vurderes programmet å ha lav sannsynlighet for resultater.

Hovedfokus/innsatsområde

Forebygge at barn og unge debuterer tidlig med alkohol ved at foreldre engasjerer seg.

Skoleslag/årstrinn

Ungdomstrinnet med start på 8. trinn.

Utgiver

IOGT i Norge

Materiell

Korte introduksjonstekster som beskriver de enkelte aktiviteter og oppgaver tilknyttet disse.

Kostnader og tidsbruk

Kommunen betaler en egenandel for hver skole som er med. Den dekker materiell, kurs og samlinger. Programmet gjennomføres på trinnene 8-10 i grunnskolen.

Målgruppe

Foreldre og elever.

Mål

Hovedmålet er å hindre at barn skal komme for tidlig i kontakt med rus.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Det er FAU på den enkelte skolen som gjennomfører programmet. Aktivitetene består i årlige familiesamtaler der det skal settes opp avtaler om en forutsigbar hverdag og fravær av rus. Videre arrangeres det hvert år ulike sosiale treff mellom foreldre og mellom jevnaldrende for å etablere et godt fellesskap og nettverk mellom foreldre. Det gis tilbud om en veileder som kan stå for gjennomføringen av de ulike aktivitetene. For hvert år skal det foretas en evaluering der det også henstilles til å sende inn en rapport.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Det teoretiske og empiriske grunnlaget for programmet er relatert til forskning omkring årsaker til bruk av alkohol og narkotika. Her vektlegges det at det er den rådende alkoholkulturen og sosial påvirkning fra venner og foreldre som former de unges alkoholforbruk. Ved å heve eller eliminere debuttidspunktet for legale rusmidler så vil også det illegale rusmisbruket reduseres. Dette grunnlaget er ikke beskrevet på noen utdypende måte, og det gis lite klare referanser til empirisk forskning som kan dokumentere påstandene.

Implementeringsstrategier

Implementeringsstrategiene er knyttet til at det inngås avtaler med kommunene, og at det arrangeres årlige samlinger for foreldreprerentanter. Videre er det muligheter for årlig rapportering. Det er imidlertid ingen forankring av programmet på den enkelte skole, lærerne er ikke involvert og det er kun et tilbud om veiledning.

Evaluering

Det foretas en evaluering av Stiftelsen Bergensklinikkene og her foreligger første delrapport (Bareksten, Iversen og Skutle 2005). Denne rapporten omfatter resultater fra 8. trinn. Undersøkelsen viser at det er forskjeller i alkoholdebut mellom ungdom av foreldre som deltar og ikke deltar i programmet. Men dataene i denne rapporten gir ikke svar på om dette har sammenheng med deltakelse i Sterk&Klar eller med trekk ved foreldre som rekrutteres inn i Sterk&Klar.

Vurdering og anbefaling

Det er ingen entydig og begrunnet sammenheng mellom det teoretiske grunnlaget for programmet og det innhold og de aktivitetene som anvendes. Implementeringsstrategiene er lite eksplisitte og noe mangelfulle for å kunne forankre tiltaket over tid. Det eksisterer ingen effektevaluering, men prosessevalueringen påviser positive erfaringer hos foreldrene.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 1. På bakgrunn av mangelfullt teoretisk og empirisk grunnlag vurderes programmet å ha lav sannsynlighet for resultater.

To do or not to do

Hovedfokus/innsatsområde

Et undervisningsprogram som skal gi ungdom kunnskap om rusmidler, og samtidig bidra til at ungdom mestrer situasjoner hvor det er rusmidler. Programmet bygger på ung-til-ung-metodikk.

Skoleslag/årstrinn

Ungdomstrinnet, 9. trinn.

Utgiver

Stiftelsen Bergensklinikkene

Materiell

Manual for kursledere, manual for ung-til-ung-formidlere, presentasjonsark og arbeidsbok for elevene på 9. trinn.

Kostnader og tidsbruk

Programmet varer i to måneder der fire uker går til opplæring av ung-til-ung-formidlere og fire uker til gjennomføringen av programmet, totalt åtte skoletimer. Opplæring, oppfølging og veiledning fra Bergensklinikkene er sammen med noe materiell kostnadsfritt. Arbeidsbok for elevene på 9. trinn må kjøpes, og skolene avsetter ressurser til gjennomføringen av programmet.

Målgruppe

Elever på 9. trinn.

Mål

Målene i programmet er:

- Bedre ungdoms kunnskap om risiko og skader ved bruk av rusmidler
- Avdekke myter og misforståelser om ungdoms bruk av rusmidler
- Arbeide med ungdom for å finne fram til måter å mestre situasjoner hvor det er rusmidler

Arbeidsmåter og aktiviteter

Det gis en egen opplæring til lærere/kursledere ved den videregående skolen som skal rekruttere ung-til-ung-formidlere. Disse kurslederne står for opplæringen av ung-til-ung-formidlere. Det gjennomføres fire undervisningssamlinger i hver gruppe på 9. trinn der det anvendes metoder som kunnskapsformidling, øvelser, leker og diskusjoner. Her gjennomgås ulike tema knyttet til rus og rusmisbruk. Det gjennomføres også et eget møte med foreldrene på 9. trinn.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Programmet baserer seg på peer education der jevnaldrende formidler innholdet til målgruppen. Dette bygger på kunnskap om at positive opinionsledere kan fungere som gode rollemodeller og dermed en type beskyttelsesfaktor i oppveksten. I beskrivelsen av programmet gis det klare referanser til denne kunnskapen, og det er også både beskrivelser og begrunnelser for disse valgene. Grunnlaget for programmet knyttes til at innholdet bør formidles uten klare normative eller moralistiske budskap.

Det vises også til empiri relatert til rusforebyggende arbeid der det gis en nyansert forståelse av hvilken effekt programmet kan ha. Her påpekes det at peer education-program kan ha begrenset effekt i forhold til å redusere eller stoppe rusbruk hos ungdom som bruker rusmidler, og at programmene ser ut til å ha best effekt på de som velger å bli formidlere.

Implementeringsstrategier

I programmet er det lagt opp til spesifikke implementeringsstrategier. Programmet stiller krav til at det skal foregå annet rusforebyggende arbeid på skolen, og at programmet settes inn i en sammenheng. Skolene skal videre avsette ressurser til å gjennomføre opplegget. Det gjennomføres en egen opplæring av lærere og ung-til-ung- formidlere. Det gis også noe oppfølging fra programeieren.

Evaluering

Det er gjennomført en evaluering av program ved Stiftelsen Bergensklinikkene (Mounteny og Lohiniva 2005). Det er her anvendt en pre-postdesign med en sammenligningsgruppe. Det var et utvalg på 163 elever i programgruppen og 112 elever i kontrollgruppen. Det oppgis ikke hvor lang tid det er gått fra første til andre måling. Evalueringen må betraktes som en pilotstudie.

Resultatene viser at elevene i programgruppene har fått økt kunnskap om risiko og skader knyttet til rusbruk og en reduksjon i oppfattelse av rusbruk blant andre. Det dokumenteres ingen endring i bruk eller intensjoner om bruk av rusmidler i framtiden. Hos ung-til-ung-formidlerne viser evalueringen at disse har forsterket sine standpunkter i forhold til rus, og de er godt fornøyd med programmet og opplæringen.

Vurdering og anbefaling

Programmet bygger spesifikt på teori om peer education der det vektlegges at positive opinionsledere kan fungere som gode rollemodeller. Det er en klar sammenheng mellom programmets innhold og aktiviteter og dette teorigrunnlaget. Programmet har også spesifikke implementeringsstrategier. Utprøvingen og evalueringen av programmet betraktes som en pilotstudie.

Anbefaling

To do or not to do vurderes som et program med god sannsynlighet for endret rusatferd i den gruppen av elever som er ung-til-ung-formidlere (kategori 2), men det er lav sannsynlighet for resultater blant de øvrige elevene (kategori 1). Dette forutsetter at programmet blir integrert i et bredere rusforebyggende arbeid i skolen.

Hovedfokus/innsatsområde

Programmet har fokus på alkoholbruk blant ungdom, og ønsker i særlig grad å påvirke debutalderen for alkohol. Programmet består av en del for ungdom og en del for foreldre.

Skoleslag/årstrinn

Ungdomstrinnet.

Utgiver

Nordnorsk kompetansesenter – Rus

Materiell

Programmet er gratis tilgjengelig på Internett www.ungeogrus.no. Her er det mulig å laste ned alt nødvendig materiell (tekster, oppgaver, video).

Kostnader og tidsbruk

Fri benyttelse. Det er ikke en avgrenset tidsramme for programmet.

Målgruppe

Alle elever/ungdom i aldersgruppen 13–15 år og foreldre/foresatte.

Mål

Hovedmålet med programmet er:

1. Utsette alkoholdebut
2. Redusere eksperimentering med alkohol

Dette kan forhindre problemutvikling knyttet til rus og bidra til å hindre bruk av illegale rusmidler. Det er også formulert egne målsettinger for elevenes, lærernes og foreldrenes deltakelse i programmet.

Arbeidsmåter og aktiviteter

I Unge & Rus anvendes det arbeidsmåter som individuelle oppgaver, gruppeoppgaver og hjemmoppgaver. Disse arbeidsmåtene skal aktivisere ungdom i direkte arbeid med problemstillinger tilknyttet rus. Det skal være en gruppeleder (jevnaaldrende) som skal samarbeide med lærerne om gjennomføringen av Unge & Rus og lede diskusjonene i gruppene. I gruppene skal det være klare regler for samarbeid, og det skal også føres logg fra arbeidet.

Det skal arbeides med seks ulike tema. Under hvert tema er det en introduksjonstekst og oppgaver som gruppene skal arbeide med.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Det læringsteoretiske grunnlaget er knyttet til problembasert læring som et redskap i rusforebyggende arbeid. Problembasert læring dreier seg om å ta tak i situasjoner som er virkelighetsnære for ungdom, ha selvstyrte læringsprosesser, arbeid i grupper og bruk av læreren som veileder. Gjennom dette skapes læring ved erfaring der det vektlegges at det er den lærende – eleven – som skal være den aktive part. Disse prinsippene er knyttet til kognitiv læringsteori, og de er godt dokumentert både nasjonalt og internasjonalt. Videre benyttes også sosial-psykologiske perspektiver ved å vektlegge jevnalderrelasjoner og relasjoner mellom elev og lærer. Dette skal bidra til at læringen foregår i en positiv sosial kontekst og skal også bidra til motivasjon i læringsprosessene.

I programmet gis det også god dokumentasjon av årsaker knyttet til alkoholbruk blant ungdom. Det henvises til undersøkelser der det dokumenteres at ungdoms holdninger til alkohol og alkoholdebut og atferd blir endret.

Implementeringsstrategier

Det stilles ingen spesifikke krav til skoler som skal anvende programmet, men det anbefales klare implementeringsstrategier. Det arrangeres gratis kurs for lærere, men det er ikke et krav at lærerne skal ha gjennomgått opplæringen for å bruke programmet. Arbeidet på skolene skal registreres. Det gis en oppfølging underveis av Nordnorsk kompetansesenter.

Evaluerings

Nettutgaven av Unge & Rus er evaluert av Nasjonalt senter for telemedisin (Trondsen 2005). Evalueringen er basert på en kvalitativ og prosessorientert studie i to 8.-klasser på to skoler i Tromsø. Metodene har vært deltakende observasjon og intervju. Hensikten har vært å få fram brukernes erfaringer fra arbeidet med Unge & Rus. Evalueringen viser at lærerne og elevene helhetlig sett har positive erfaringer med å bruke dette nettbaserte programmet. Evalueringen gir ikke svar på om elevene har endret holdninger og atferd knyttet til alkohol og rus.

Det har tidligere blitt gjennomført flere evalueringer av de foregående programmene "Ungdom og alkohol" og "Foreldresamarbeid". Wilhelmsen (1997) har gjennomført en effektevaluering av "Ungdom og alkohol". Dette var en studie med en pre-postdesign og sammenligningsgrupper. Evalueringen viser at det ble positive resultater knyttet til endringer i oppfatninger av alkohol og alkoholatferd i den gruppen av elever som fulgte det mest strukturerte opplegget.

Vurdering og anbefaling

Det er en god sammenheng mellom innholdet i programmet og det teoretiske grunnlaget. Det er anbefalt implementeringsstrategier, og disse strategiene bør følges av de enkelte skolene. Det foreligger en effektevaluering med positive resultater, men den er knyttet til "Ungdom og alkohol", forløperen til "Unge & Rus". Det kan være behov for en sterkere kvalitetssikring av programmet enn det det legges opp til i dag.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 3: Program med dokumenterte resultater. Dette forutsetter at programmet implementeres og gjennomføres i samsvar med struktur og retningslinjer i det tidligere programmet "Ungdom og alkohol".

Hovedfokus/innsatsområde

Programmet har hovedfokus på tobakk, og innsatsområdet er å holde unge røykfrie. Programmet er for tiden under revidering og ventes ferdig i ny utgave til skolestart august 2006. Revideringen gjennomføres for å tilpasse programmet til Kunnskapsløftet.

Skoleslag/årstrinn

Ungdomstrinnet.

Utgiver

Sosial- og helsedirektoratet, avd. tobakk.

Materiell

Programmet inneholder videoer med triggerfilmer og tekst med oppgaver for elevene: individuelle oppgaver og gruppe- og klasseoppgaver. Det er lysark til bruk for lærerne. Programmet har Internett-adressene www.sluk.net og www.roykfri.org. Programmet er også tilgjengelig på www.forebygging.no. Det mulig å laste ned materiellet (tekster, oppgaver, video, lysark) fra nettet, men det fins også i papirutgave.

Kostnader og tidsbruk

Fri benyttelse. Det legges opp til sju leksjoner på 8. og 10. trinn og ti leksjoner på 9. trinn. Hovedtyngden av arbeidet er lagt til 9. trinn.

Målgruppe

Alle elever/unge i aldersgruppen 13–15 år.

Mål

Hovedmålet med programmet er:

Holde unge røykfrie.

Programmet har mål for å være røykfri på hvert klassetrinn. Det er også mål for hver leksjon i programmet.

Arbeidsmåter og aktiviteter

I VÆRrøykFRI anvendes det arbeidsmåter som individuelle oppgaver, gruppeoppgaver og hjemmoppgaver. Triggerfilmer er ment som utgangspunkt for oppgaver og diskusjoner i klassen. Oppgavene skal aktivisere unge i direkte arbeid med problemstillinger knyttet til tobakk. Til hvert tema (sju tema på 8. og 10. trinn og ti tema på 9. trinn) er det introduksjonstekst og oppgaver elevene skal arbeide med. Det er møtepunkt mellom VÆRrøykFRI og L97.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Det læringsteoretiske grunnlaget er knyttet til sosial læringsteori. Opplegget er basert på atferdspåvirkning og sosial læring og på tema klassen skal arbeide med i ulike fag.

I programmet gis det dokumentasjon av årsaker til røyking blant unge.

Implementeringsstrategier

Det stilles ingen spesifikke krav til skoler som skal anvende programmet. Det legges ikke opp til utvikling av skolens organisasjon før eller underveis i bruk av programmet, og det er ikke krav om ekstern veiledning. Det arrangeres gratis kurs for teamledere og lærere, men det er ikke et krav at lærere skal ha gjennomgått opplæring.

Evaluering

VÆRrøykFRI har vært evaluert i to omganger. Først gjennom en nasjonal pilotprøving av HEMIL-senteret i perioden 1994-1998, og så av Statens institutt for folkehelse høsten 2000 ved nasjonal implementering i full skala. Begge studiene har gode design som gjør at det er mulig å studere effekten av tiltaket. Både pilotprøvingen og den nasjonale implementeringen i full skala (dvs. tilbud til alle landets skoler om å ta programmet i bruk) viser at programmet har effekt på elevers røykeatferd.

Pilotutprøvingen testet ut tre ulike modeller; en modell med tiltak, lærerkurs og foreldreinvolvering, en modell med tiltak og lærerkurs og en modell med tiltak og foreldreinvolvering. Resultatene for modellen uten foreldreinvolvering gav dårligst resultater, mens de to andre modellene gav nokså like resultater. Modellene ble sammenlignet med en gruppe av kontrollskoler. Skolene ble randomisert til de fire gruppene. Ved baseline var det 93 % av elevene som røykte i både kontrollgruppen og blant elevene i den mest omfattende modellen. Etter 3-årig fullført tiltak (10. trinn) var det 69 % som ikke røykte i den mest omfattende intervensjonsgruppen mot 58 % i kontrollgruppen, noe som tilsvarer en reduksjon i antall ikke-røykere i intervensjonsgruppen på 24 % og 35 % i kontrollgruppen. I den nasjonale fullskalaimplementeringen var den tilsvarende reduksjonen i antall ikke-røykere fra 8.-10. trinn blant elever som hadde deltatt i programmet på 20 %, mens den blant elever som ikke deltok i programmet, var på 31 %. Effekten fra pilotutprøvingen er dermed opprettholdt og til dels styrket ved nasjonal implementering. I tillegg viser begge studiene at programmet også bidrar til redusert snusbruk, og at elever som deltar i programmet, er mer negative til at det røykes på skolens område.

Vurdering og anbefaling

Det er en meget god sammenheng mellom innholdet i programmet og det teoretiske grunnlaget. Det er anbefalt implementeringsstrategier i form av lærerkurs. Effektevaluering foreligger både på et nasjonalt representativt pilotutvalg og på et nasjonalt utvalg av implementering i full skala. Begge studiene dokumenterer god effekt av programmet både på redusert røykeatferd, redusert snusbruk og negative holdninger til røyking i skolegården.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 3: Program med dokumenterte resultater.

■ Det beste utenlandske skoleprogrammet for rusmiddelforebygging

I forhold til gjennomgangen av de ulike utenlandske programmene er det enkelte generelle punkter som går igjen og bør framheves. I litteraturen råder det stor enighet om at sosiale ferdighetsprogrammer virker best (se bl.a. Faggiano et al. 2005 s. 13, Paglia og Room 1998, Natvig 1999). Disse programmene baseres som ventet på varianter av sosial kognitiv læringsteori med ulike tillegg.

Tobler et al. (1999) og Tobler (2000) framhever i deres litteraturoversikt at interaktive program er klart bedre enn ikke-interaktive, men om vesentlige elementer i de virksomme programmene utelates, så forsvinner fordelene de interaktive programmene hadde. De interaktive fokuserer gjerne primært på sosial kompetanse (bl.a. vennepress som motvirkes både via "nei-takk"-ferdighetstrening og via korrigerende av overdrevne oppfatninger om rusbruk blant jevnaldrende), men også andre tema trekkes inn. I litteraturgjennomgangen fra Tobler et al. (1999) blir det framhevet at de interaktive programmene som var virksomme, hadde lignende resultater for både tobakk, alkohol og marihuana, så Tobler et al. (1999) anbefaler å bruke samme generelle programmer for å forebygge ulike rusmidler blant 12 til 14-åringer. Tobler (2000) går så langt som å si at uansett hva skolene finner på av forebyggingsopplegg, så bør alle foreldre se til at det er interaktive programmer som benyttes. De er ganske enkelt klart mer effektive med mange ganger større gjennomsnittlige effektstørrelser enn ikke-interaktive programmer. De aller fleste rusmiddelforebyggingsprogrammene i skolen er rettet mot 12 til 14-åringer, siden dette er alderen de er modne nok til å forholde seg til rusmidler, men samtidig før de fleste har begynt å eksperimentere med dem.

Effekten av et program synker som ventet når det settes i gang i stor skala, noe som har stor betydning for programplanleggere (Tobler et al. 1999). Det kan være vesentlige deler av et program som

utelates av lærere som føler seg ukomfortable med deler av implementeringen, gjerne fordi de blir alene om å gjennomføre programmet når det skal nå svært mange elever (etter utprøvningsfasen der forskere og andre spesialister har vært sentrale). Botvin, Baker, Dusenbury, Tortu og Botvin (1990) fant at dette særlig gjaldt deler av LST-programmet som handlet om rollespill (altså interaktiv del, jf. ovenfor).

Botvin og medarbeidere (1989) rapporterte betydelig variasjon i kvaliteten på implementeringen mellom lærerne i et eksperiment som involverte svarte studenter i ni byskoler. Det samme i en annen studie som involverte åtte byskoler i New York-området (Botvin, Dusenbury, James-Ortiz og Kerner 1989). Mengden av LST-programmet som ble implementert av lærere, varierte mellom 44 prosent og 83 prosent. Når det eksperimentelle utvalget ble delt inn i de som mottok mye av programmet (gjennomsnittlig 78 prosent), og de som mottok lite (gjennomsnittlig 56 prosent av programmet), så fant de at de positive effektene av LST (på røyking) bare skyldtes den gruppen som hadde fått mye av programmet. Dette ble replikert i enda en studie av Botvin et al. (1990) der mengden av programmet som ble gjennomført, varierte mellom 27 prosent og 97 prosent. Bare tre fjerdedeler av elevene mottok 60 prosent av programmet eller mer. Og igjen rapporterte de at graden av gjennomføring av programmet hadde stor betydning for hvor god forebyggende effekt det hadde.

Gottfredson, Gottfredson og Skroban (1998) kom med følgende anbefalinger for å bøte på problemet:

- Det handler i første rekke om å gi lærerne tilstrekkelig kursing til å begynne med (minst en full dag), og for noen skoler med en stor andel elever med mye problemer trengs det lengre tid til opplæring.

- Forebyggingstiltakene må kanskje bli introdusert til skolen i etapper.
- Teambygging og aktiviteter som fremmer lederskap, kan være nødvendig før mer substansielle tiltak skal settes ut i livet.

Det mest spennende programmet som finnes i ulike versjoner tilpasset ulike kulturer, er "Iowa Strengthening Families Program" (ISFP). Dette programmet har svært gode resultater så lenge som fire år etter intervensjonen (Spooth, Redmond og Shin 2001). Programmet blir imidlertid for krevende for skolene å gjennomføre alene. Det krever sju

2-timers familiesamlinger en gang i uka ledet av spesialister. Foreldre og barn lærer å tydeliggjøre forventninger, adekvat disiplinering, mestring av sterke følelser og effektiv kommunikasjon. Barna lærer også venneferdigheter. Resultatene fra år 1, år 2 og år 4 etter innsatsen viser at ungdommene som har deltatt ISFP, har en langt mer hensiktsmessig rusatferd enn de ungdommene som ikke har deltatt i programmet.

Det programmet vi anser som mest egnet i norsk skole, og som har gode resultater, er Life Skills Training. Dette programmet er presentert nedenfor.

Botvins Life Skills Training

Hovedfokus/ innsatsområde

Et primærforebyggende skoleprogram rettet mot tobakk, alkohol og illegale rusmidler. Fokus på å formidle kunnskaper om rusmidler, påvirke holdninger og normer med innslag av ulike typer ferdighetstrening, for eksempel å motstå sosialt press til å bruke rusmidler, og fokus på å utvikle elevenes personlige og sosiale ferdigheter.

Skoleslag/årstrinn

Spesielt 8.-10. trinn (13-15-åringene).

Utgiver

Programmet er tilgjengelig i amerikansk versjon hos Gilbert J. Botvin, Professor and director, Institute for Prevention Research, New York Hospital Cornell Medical Center, Room KB201, 411 East 69th Street, New York, NY 10021, USA. Tlf: (212) 746-1270.

Materiell

Kursmateriell er utviklet for å standardisere implementeringen av LST. Det består av en *lærermanual* og en *elevguide* for hvert år (publisert av Princeton health press). *Lærermanualen* gir detaljerte instruksjoner for hver time både om tema og aktiviteter i tillegg til overordnede mål og hensikten med hver time. *Elevguiden* inneholder bakgrunnsmateriell til hver time, klasseøvelser, og hjemmearbeidsoppgaver som skal forberede elevene til ulike timer og forsterke/styrke ferdigheter og informasjon som allerede er gjennomgått.

Kostnader og tidsbruk

I USA koster LST mellom 40 og 80 kroner per elev per år inkludert trening av lærer og alt nødvendig materiell. Nærmere 40 kr når flere skoler samarbeider. I Norge vil det kreve en større engangsinnsats for å oversette og tilpasse innholdet til norske forhold.

Målgruppe elever

Alle elever på skolen, klassevis implementering, har vært brukt både på middelklasse og sosioøkonomisk vanskeligstilte minoritetsgrupper. Primært rettet mot elever som ikke har rukket å utvikle noe rusmisbruksproblem.

Mål

Forebygging av tobakk, alkohol og illegale rusmidler blant vanlige skoleelever. LST prøver å forebygge tidlige stadier av rusmisbruk ved å dempe risikofaktorer som er assosiert med rusmisbruk, spesielt eksperimentelt og "av og til"-bruk. Disse inkluderer:

Kognitive faktorer: Fokus på negative konsekvenser av rusmiddelbruk, foreldres rusmiddelbruk, prevalenstall på rusmiddelbruk, holdninger/tro om rusmisbruk, normer/forventninger til rusmisbruk;

Personlig kompetanse/ferdighet: Ta avgjørelser og løse problemer, kontrollere/mestre angst og sinne, personlig kontroll, konflikthåndtering, affektiv selvregulering, sette seg mål.

Sosiale ferdigheter: Ferdigheter i å kommunisere, i selvhverdelse, i å gi komplimenter, i å søke sosial støtte og i å avslå tilbud om rusmidler.

Psykologiske forhold: Mestringsforventninger, selvbilde/selvfølelse, risikotaking, impulsivitet, velvære/psykologisk tilpasning, persiperte livsmuligheter.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Interaktiv klasseromsundervisning med både lærer og "peerleeders", rollespill og hjemmearbeid for elevene. Om lag 18 skoletimer første året, 10 timer andre året og 5 timer tredje året. Se detaljert gjennomgang av temaene under her.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Sosial læringsteori (Bandura, 1977) med tillegg fra Problem behavior theory (Jessor og Jessor, 1977), Self-derogation (Kaplan, 1980), Persuasive communication (McGuire, 1968), Peer cluster theory (Oetting og Beauvais, 1987) og Sensation seeking (Zuckerman, 1979) alle henvist til i Botvin (1998).

Implementeringsstrategier

Det finnes en klar oppskrift på hvordan programmet skal implementeres i lærermanualene (og elevguidene). En rekke implementeringsstrategier har vært prøvd med LST, inkludert tradisjonell didaktisk lærerundervisning, gruppediskusjoner, klasseromsdemonstrasjoner og ferdighetstrening. Selv om forelesning og konvensjonelle didaktiske læremetoder er passende for deler av programmet, så vil det meste av LST implementeres mest effektivt ved å fremme gruppediskusjoner og ved ferdighetstrening, og ferdighetstrening framheves som den primære intervensjonsmetoden. Botvin (1998 s. 238) framhever at siden hovedfokus i LST er å lære generelle personlige "self-management skills", sosiale ferdigheter og ferdigheter til å motstå sosial påvirkning til å bruke rusmidler, så har den som er ansvarlig for implementeringen, en viktig rolle som ferdighetstrener eller personlig trener. Kognitiv atferdstrening skjer ved en kombinasjon av instruksjoner, demonstrasjoner, atferdstrening, tilbakemeldinger (feedback), sosial forsterkning (ros) og øvelse/repetisjoner som hjemmelekser.

Evaluering

Sigarettrøyking:

Botvin, Eng og Williams (1980) brukte en tidlig versjon av LST (ble først utviklet som et 10-timers røykeforebyggingsprogram) og rapporterte om en korttidseffekt på 75 % reduksjon i antall nye sigarettøykere ved post-test (rett etter intervensjonen) blant 281 elever på 8., 9. og 10. trinn sammenlignet med en kontrollgruppe, og 67 % reduksjon i antall nye røykere etter tre mnd. Implementering ble gjort av helsearbeidere som var del av den programansvarlige staben.

Ved bruk av peer-ledere (fra 11. og 12. trinn) overfor 426 elever på 7. trinn (Botvin & Eng, 1982) og ved inkludering av biofeedback og bogus pipeline (spytprøver) rapporterte de om 58 % reduksjon av nye røykere ved post-test og 56 % reduksjon i ukentlige røykere ved ett års oppfølging sammenlignet med en kontrollgruppe.

Ved å bruke lærere overfor 902 elever på 7. trinn som ble delt i to intervensjonsgrupper (15-timers intervensjon over 15 uker eller intensivt over 5 uker) og en kontrollgruppe, fant Botvin, Renick og Baker (1983) at oppfølgende implementering (oppfriskning) ett år etter førte til en halvering av andelen som røykte daglig eller ukentlig på 18 måneders post-test, sammenlignet med de som ikke fikk repetisjonen ett år etter.

Alkohol- og marihuana bruk:

I 1984 ble programmet endret til å inkludere alkoholforebygging. Ved 6-måneders oppfølging var det signifikant færre i intervensjonsgruppen som rapporterte at de hadde drukket den siste måneden (54 %), mens 79 % færre rapporterte at de hadde vært fulle minst en gang den siste måneden (Botvin et al. 1984). I en større studie (N=1311 elever på 7. trinn) som ble delt inn i fem grupper - lærerstyrte og peer-styrte grupper med og uten repetisjon året etter og en kontrollgruppe - så viste resultatene på slutten av skoleåret signifikant forebyggingseffekt på tobakk, alkohol og marihuana. Den peer-styrte gruppen kom best ut, og disse hadde 71 % lavere andel eksperimentelle marihuana brukere sammenlignet med kontrollgruppen og 83 % lavere andel ukentlige/daglige brukere.

Langtidseffekter:

Botvin, Baker, Dusenbury, Botvin og Diaz (1995) evaluerte 3597 elever seks år etter programstart (i 1985), tre år etter siste repetisjonsimplementering i 10. klasse fra 56 skoler i New York. De rapporterte om signifikant færre røykere, "tunge" alkoholbrukere og marihuana brukere sammenlignet med kontrollgruppen. Det var 44 % færre LST-elever sammenlignet med kontrollgruppen som brukte alle tre "gateway"-stoffene (sigaretter, alkohol og marihuana) en eller flere ganger i måneden, og 66 % færre som brukte alle tre stoffene en eller flere ganger i uka.

Vurdering og anbefaling

LST-programmet har blitt gjenstand for omfattende evaluering med til dels svært positive effekter på atferd. Det har også kommet kritiske kommentarer i vitenskapelige tidskriftsartikler, spesielt rettet mot effekter på alkoholbruk og ved at det bare inkluderer deler av intervensjonsgruppen (som mottok minst 60 % av programmet). Men alt i alt - forutsatt at LST-programmet er praktisk gjennomførbart i den norske skolen - er det mest naturlig å sammenligne dette programmet med det beste norske programmet.

Ifølge Ferrer-Wreder, Stattin, Lorente, Tubman & Adamson (2005 s. 316) er LST klassifisert som et anbefalt program for rusmiddelforebygging (16. mai, 2000) av US Center for Substance Abuse Prevention og som et modellprogram i OJJDP Blue Prints of Effective Violence Prevention Programs (1998).

Referanser

Allred, K. (2005): Rammvilkår for forebyggingsaktører i frivillig sektor. Rapport 2005/072 Rogalandsforskning.

Allred, K. (2004): FRISTIL – utviklingsprosjekt. Opplevelse og aktivitet. Arbeidsnotat 2004/051. Rogalandsforskning.

Almås, Reidar (1990): Evaluering på norsk. Universitetsforlaget, Oslo.

Baklien, B. (1995): Ungdommelig entusiasme møter skolehverdagen. Rapport 1 1995. Institutt for sosiologi. Universitet i Oslo.

Befring, O, og Allred, K (2005). Rusforebygging fra scenekanten – en evaluering av KOLON teaterstykket "Høyt henger de...og søte er de!". Rapport RF (Rogalandsforskning) – 2005/095. ISBN: 82-490-0361-6.

Bolstad, A., Skutle, A. og Iversen, E. (2005): Evaluering av det rusforebyggende programmet "KastMasken". Stiftelsen Bergensklinikkene.

Botvin, G. J. (1995). Principles of prevention. I R. H. Coombs & D. Ziedonis (red.), *Handbook on drug abuse prevention: A comprehensive strategy to prevent the abuse of alcohol and other drugs* (s. 19-44). Boston: Allyn and Bacon.

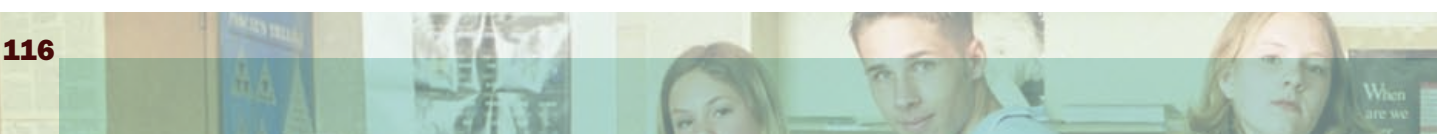
Botvin, G. J. (1998). Preventing adolescent drug abuse through life skills training: Theory, methods, and effectiveness. I J. Crane (red.), *Social programs that work* (s. 225-257). New York: Russel Sage Foundation.

Botvin, G. J., Baker, E., Botvin, E. M., Filazzola, A. D. & Millman, R. B. (1984). Alcohol abuse prevention through the development of personal and social competence: A pilot study. *Journal of Studies on Alcohol*, 45, 1106-1112.

Botvin, G. J., Baker, E., Dusenbury, L., Botvin, E. M. & Diaz, T. (1995). Long-term follow-up results of a randomized drug abuse prevention trial in a White middle-class population. *Journal of the American Medical Association*, 273, 1106-1112.

Botvin, G. J., Baker, E., Dusenbury, L., Tortu, S. & Botvin, E. M. (1990). Preventing adolescent drug abuse through a multi-modal cognitive-behavioral approach: Results of a 3-year study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 58, 437-446.

Botvin, G. J., Batson, H. W., Witts-Vitale, S., Bess, V., Baker, E. & Dusenbury, L. (1989). A psychosocial approach to smoking prevention for urban black youth. *Public Health Reports*, 12, 279-296.

Botvin, G. J. & Cardwell, J. (1992). Primary prevention (smoking) of cancer in black populations. Grant contract N01-CN-6508. Final report to National Cancer Institute. Cornell University Medical College, Ithaca, N.Y.

Botvin, G. J. & Dusenbury, L. (1989). Substance abuse prevention and the promotion of competence. I L. A. Bond & B. E. Compas (red.) *Primary prevention and promotion in the schools*, s. 146-178. Newbury Park, California: Sage.

Botvin, G. J., Dusenbury, L., James-Ortiz, S. & Kerner, J. (1989). A skills training approach to smoking prevention among Hispanic youth. *Journal of Behavioral Medicine*, 12, 279-296.

Botvin, G. J. & Eng, A. (1982). The efficacy of a multicomponent approach to the prevention of cigarette smoking. *Preventive Medicine*, 11, 199-211.

Botvin, G. J., Eng, A. & Williams, C. L. (1980). Preventing the onset of cigarette smoking through life skills training. *Preventive Medicine*, 9, 135-143.

Botvin, G. J., Renick, N. & Baker, E. (1983). The effects of scheduling format and booster sessions on a broad-spectrum psychosocial approach to smoking prevention. *Journal of Behavioral Medicine*, 6, 359-379.

Botvin, G. J., Schinke, S. P., Epstein, J. A. & Diaz, T. (1994). The effectiveness of culturally focused and generic skills training approaches to alcohol and drug abuse prevention among minority youth. *Psychology of Addictive Behaviors*, 8, 116-127.

Faggiano, F., Vigna-Taglianti, F. D., Versino, E., Zambon, A., Borraccino, A. & Lemma, P. (2005). School-based prevention for illicit drugs' use. *The Cochrane Database of Systematic Reviews*, nr. 2, Art.: CD003020. DOI: 0.1002/14651858.CD003020.pub2.

Fauchald, K (2003). *Rusforebygging – med ungdom og foreldre som målgruppe. Erfaringer fra forebyggende arbeid ved tre skoler i Vefsn kommune*. Kompetansesenteret ved Nordlandsklinikken. Forebyggingsseksjonen. Arbeidsnotat 2:2003. ISBN: 82-8085-014-7.

Ferrer-Wreder, L., Stattin, H., Lorente, C. C., Tubman, J. G. & Adamson, L. (2005). Framgångsrika preventionsprogram för barn och unga: En forskningsöversikt. Stockholm: Gothia.

Foxcroft, D R, Ireland, D., Lister-Sharp, D. J., Lowe, G., & Breen, R. (2003). Longer-term primary prevention for alcohol misuse in young people: a systematic review. *ADDICTION*, 98(4), 397-411.

Foxcroft, D. R., Ireland, D., Lowe, G. & Breen, R. (2002). Primary prevention for alcohol misuse in young people. *The Cochrane Database of Systematic Reviews*, nr. 3. Art.: CD003024. DOI: 10.1002/14651858.CD003024.

Gottfredson, D. C., Gottfredson, G. D. & Skroban, S. (1998). Can prevention work where it is needed most? *Evaluation Review*, 22, nr. 3, 315-340.

Ingebrigtsen, J. E. og Sæther, S. A.: MOT i ungdomsskolen 2005 NTNU Samfunnsforskning AS, Senter for idrettsforskning, Trondheim 2006.

Ingebrigtsen, J. E. og Sæther, S. A.: MOT i ungdomsskolen 2004/2005- en evaluering. NTNU Samfunnsforskning AS, Senter for idrettsforskning, Trondheim 2005.

Jøsendal, O, og Aarø LE: VÆR røykfRI – evaluering av et tiltak for røykfrie skoler Tidsskrift for Den norske lægeforening 2002; 122: 403–7.

Lund KE, Lühr E og Jøsendal O: VÆR røykfRI – fra forsøk til nasjonal implementering. Tidsskrift for Den norske lægeforening 2002; 122: 408–14.

Moshus, G. (2005): Alkoholforebygging frå ung til ung. En effektevaluering av Jiventes FRISTIL. Rapport 16/05. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Mounteney, J. og Lohiniva, r. j. (2005): Preliminary evaluation of "To do or not to do?" – peer drug education programme. Stiftelsen Bergensklinikkene.

Myhra, AB (2006): *Evaluering av Kjærlighet og grenser*. Del 1. Rapport Borgestadklinikken BA. ISBN: 82-90354-60-6.

Natvig, H. (1999): Plan for et omfattende forebyggingsprogram for å redusere bruk av alkohol og narkotika blant ungdom i Norge. Rapport til Norsk Forebyggingsforum og Sosial- og helsedepartementet, 66 sider.

Paglia, A. & Room, R. (1998). *Preventing substance-use problems among youth: A literature review and recommendations*. ARF research document series No. 142, Toronto: Addiction research foundation, (ISBN 0-88868-320-0).

Ramvi, E og Skaftun, J.: *Rusmiddelforebyggende arbeid i skolen*. Rogalandforskning rapport RF-2000/092 (RUSPRAT)

Spoth, R. L., Redmond, C. & Shin, C. (2001). Randomized trial of brief family interventions for general populations: Adolescent substance use outcomes 4 years following baseline. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 69, 1-15.

Sasaoka, K. (2005): Opplevelse – en prosessevaluering av Juventes FRISTIL-modul. Skriftserie 8/05. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Skästrand, E, Larsson, J og Andrèasson, S (2004). STEG-FÖR-STEG. *En pilotstudie av ett familjeinriktat program för att förebygga problem med alkohol och andra droger hos ungdomar*. Rapport nr. 26.

Spoth, R., Redmond, C., Shin, C. & Azevedo, K. (2004). Brief Family Intervention Effects on Adolescent Substance Initiation: School-Level Growth Curve Analyses 6 Years Following Baseline. *Journal of consulting and clinical psychology*, 72(3), 535-542.

Spoth, R. L., Redmond, C. & Shin, C. (2001). Randomized trial of brief family interventions for general populations: Adolescent substance use outcomes 4 years following baseline. *Journal of consulting and clinical psychology*, 69(4), 627-642."

Tobler, N. S. (2000). Lessons learned. *The Journal of Primary Prevention*, 20, 261-274.

Tobler, N. S., Lessard, T., Marshall, D., Ochshorn, P. & Roona, M. (1999). Effectiveness of school-based drug prevention programs for marijuana use. *School Psychology International*, 20, (1), 105-137.

Wilhelmsen, B. U. (1997): Development av evaluation of two educational programmes designed to prevent alcohol use among adolescents. Research Centre for Health Promotion, University of Bergen.